

FILOSOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Studijní rok 2007/2008

Katedra filosofie

**Bergsonova koncepce temporality a její ovlivňující
faktory**

**The Bergson's Conception of Temporality and its
Influencing Factors**

(bakalářská diplomová práce)

Vypracovala: Jana Heinová

Kombinace: Filosofie – Japonská filologie

Ročník: III.

Vedoucí práce: PhDr. Jozef Matula, PhD.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně
za použití citované literatury.

V Olomouci dne

Ráda bych poděkovala PhDr. J. Matulovi PhD. za cennou pomoc při výběru tématu a za věcné připomínky ke konečnému znění této práce.

Obsah

1. Úvod	5
2. Pohled do historie	8
2.1. Perspektiva antického člověka	8
2.2. Návrat do středověku	13
2.3. Od renesance po novověk	15
3. Bergsonova koncepce temporality	17
3.1. Slovníček pojmů	17
3.2. Podmínky pro koncipování nové ontologie	19
3.3. Čas jako takový	19
3.4. Trvání	21
3.4.1. Počítání	25
3.4.2. Paměť a přítomný okamžik	26
3.4.3. Budoucnost	27
3.4.4. Psychologie času	28
3.4.5. Percepce zvuku (zejména hudby)	29
3.5. Čas a svoboda	31
3.6. Příspěvek do dobové vědecko-filosofické diskuse	33
3.6.1. Čas vědeckým prizmatem	33
3.6.2. Polemika s Einsteinem	34
4. Bergson, jeho předchůdci a dědicové	37
4.1. Potenciální vlivy na Bergsonovu koncepci	37
4.2. Kritika Kanta	39
4.3. Čím zapůsobil Bergson?	40
5. Závěr	42
6. Shrnutí	44
7. Summary	46
8. Bibliografie	48

1. Úvod

Čas, to jest rozsáhlé téma diskutované od nejzazšího zrodu lidské civilizace. Kdybychom chtěli nalézt úplný počátek měření času, museli bychom se vrátit o několik tisíc let nazpátek. Těžko říci, který z kontinentů má v této disciplíně prvenství; nejspíše se časové vnímání světa rozvíjelo v mnoha odlišných kulturách simultánně, s ohledem na vyspělost příslušného národa. Známe starověké mayské kalendáře nebo astrologický systém staré Číny. Abych však zůstala v zeměpisných šířkách, které jsou rozhodující pro tuto práci, musím uvést zejména starověký Egypt či země dnešního Blízkého východu, kteréžto výrazně ovlivnily myšlení starých Řeků. Z jakého důvodu zde ale zmiňuji staré Řecko? Právě v tak hluboké historii je velice dobře vidět to, jak se vnímání času začalo postupně promítat do filosofie, až se pro některé stala tato disciplína jedním z hlavních předmětů zkoumání.

Cílem této práce je nicméně vyhnout se nejčastějšímu a zcela běžnému pojetí času jakožto jednotky měřící denní intervaly, běh událostí i naše vlastní skutky; jejím úkolem bude zmínit zásadní filosofické koncepce napříč historiografickým spektrem, které obsahovaly mj. i originální pohled na kategorii času, což by mělo napomoci k nalezení odpovědí na otázky: do jaké formy se vyvinulo pojetí času v dějinách filosofie (pokud je vůbec možno hovořit o nějakém postupném vývoji) a zda existují nějaké faktory, jež by měly ovlivňující dopad na koncepce času v 19. a 20. stol.

Protože se domnívám, že pro téma, jako je *čas* je nezbytné učinit exkurs do historie, budu se nejprve zabývat antickou, kde nemožno nezmínit, jak tento fenomén pojímá např. aristotelská fyzika; v tomto období lze však najít mnohé jiné pozoruhodné teorie, kterým budu též věnovat pár řádků. Poté bych ráda poukázala na filosofii *Tomáše Akvinského*, jenž byl snad jediným středověkým filosofem, který se nad kategorií času výrazně zamýšlel. V období renesance bych se ráda pozastavila u enormního rozvoje přírodních věd, což s sebou přineslo též nové teorie na poli časo-prostorovém. A pro dodržení genealogické posloupnosti samozřejmě zmíním i některé osobnosti novověké filosofie (především *I. Kanta*), kteří též jistou měrou přispěli do diskuse na téma *čas*.

Nutno připomenout, co mě vedlo ke zpracování uvedeného tématu. Protože se pojetím času v různých epochách dějin filosofie zabývám již delší dobu, myšlenka na jakési systematické pojednání, které by bylo obsáhlým přehledem a zároveň poskytovalo nové a kontroverzní teorie (rozumějme Bergsonovy teorie) podnětné pro vědecko-filosofické diskuze 20. – 21. stol., se nabídla sama. Vycházím především z jedné ze svých předchozích prací, která je zaměřena na vnímání času u Tomáše Akvinského,¹ a která mi zde poslouží jakožto uvedení do problematiky. Zvolila jsem tedy netradičně syntetický postup, nicméně se domnívám, že jedině tímto způsobem se doberu k jádru mého tématu.

Již jsem tedy popsala, co bude náplní prvních stránek této práce, což mě posouvá k hlavnímu problému, tedy temporalitě ve filosofii Henriho Bergsona. Právě proto, že Bergsonova filosofie času je nanejvýše originální, nabízí se otázka, zda byla ovlivněna některým z předchozích myslitelů filosofické tradice či byla stvořena jako cosi zcela nového, bez návaznosti na jakoukoli teorii. Toto zjistit stává se ústředním motivem mé práce, což s sebou nese především podrobný výklad Bergsonovy koncepce, která ukazuje se být velmi komplexní naukou; proto zde půjde o jakýsi pokus vhlédnout do Bergsonova místy nekonzistentního pohledu na svět, pokus oprostít jeho pojetí času od alespoň některých rozporuplných elementů a učinit tak jeho teorii co nejvíce srozumitelnou v mezích možností.

Prozatím je mi známo několik aspektů, ze kterých Bergson na čas hledí. Je to především obsáhlá teorie *trvání (durée)* a související pojem *simultaneity*, značně ontologická koncepce *čistého času*, velice originální koncepce svobody a zcela osobité vnímání umění, zejména hudby. To jsou jakési základní perspektivy, jimž bych se ráda věnovala; není však vyloučeno odhalení nových skutečností, o kterých se popř. zmíním. Z dostupných pramenů mi byla nápomocna nejen primární literatura, ale i vynikající komentáře k Bergsonově filosofii, které mnohdy dovysvětlují, co měl Bergson na mysli; konkrétně mě (mimo jiné) napadají studie *M. Čapka* a též brilantní pojednání *M. Ševčíka* týkající se teorie hudby. Výše jsem vypsala několik důležitých pojmů, nicméně

¹ Heinová, J., *Pojetí času ve středověké filosofii a jeho návaznost na antickou tradici* (seminární práce na středověkou filosofii; katedra filosofie, FF, UPOL), 2006

Bergsonova filosofie je nesmírně bohatá na neologismy a specifickou terminologii; aby tedy byla tato práce o něco srozumitelnější, rozhodla jsem se připojit amatérský slovníček bergsonovských pojmů, což (doufejme) umožní snadnější orientaci.

Mám v úmyslu ukázat, že Bergson pohlíží na pojem času nikoli jako na pouhou jednotku měření pohybu, jak tomu bylo celá staletí až dodnes, ani v rámci populárního prizmatu *čas – prostor*; ba vskutku originálním způsobem abstrahuje čas *per se* a tím ho vlastně vylučuje z vnímání běžného člověka, transcenduje ho skoro až za hranici poznání, striktně ho odděluje od prostoru, kritizuje jeho tradiční pojetí. Tímto činem přivedl na svět novou ontologii následovanou množstvím interdisciplinárních diskuzí, z nichž některé dodnes nedošly jednoznačného výsledku. Z toho důvodu se též ohlížím za rozvojem přírodních věd. Také v Bergsonově době totiž vzniká zásadní obrat, a to s příchodem Einsteinovy teorie relativity, pročež si dovolím na pár chvil stočit pozornost k fyzikálním otázkám, k nimž se ostatně i Bergson obratem (a značně kriticky) vyjadřuje, k čemuž se pochopitelně též dostanu. Naznačuji tímto, že v současnosti se problematikou času zabývá spíše fyzika a filosofická zkoumání v této sféře dle mého názoru již dávno vymizela. To mě opět přivádí k další otázce: měla by se kategorie času opět otevřít čistě filosofickému bádání, nebo by se měla přenechat oborům jako je fyzika či kognitivní psychologie? V Bergsonově filosofii tkví jednoznačná odpověď, vydejme se jí tedy vstříc!

2. Pohled do historie

V této obsáhlejší kapitole se budu snažit předestřít několik pozoruhodných pojetí času, která předcházela Bergsonovu pojetí od antiky po novověk, přičemž mám v úmyslu věnovat se především těm teoriím, které by mohly být plausibilní pro potenciální komparaci s Bergsonem. Nicméně zmíním i ty koncepce času, které jsou samy o sobě něčím zajímavé, přestože je s Bergsonovým pojetím času srovnávat nelze.

2.1. Perspektiva antického člověka

Starověcí astrologové učinili převratný objev, když zjistili, že z pohybu vesmírných těles se dají vyčíst pravidelné intervaly, v nichž probíhá skutečnost, a které se dají měřit. Tak vznikly nejrůznější kalendáře – dny se rozlišovaly podle východu a západu slunce, hodiny podle lidských úkonů, zejména práce. Čas se stal konvencí, a tuto konvenci určil člověk. Nebyl tedy důvod pochybovat, že je tento stanovený systém stoprocentně pravdivý. Tím lze vysvětlit, proč ani předsókratovští filosofové nevěnovali času takovou pozornost, kterou by tento fenomén zasluhoval, přestože se nejvíce zabývali přírodními úkazy. Staří Řekové měli zkrátka svůj „Velký rok“ probíhající v cyklických intervalech a mnohem významnější pro ně byl vznik vesmíru a z toho vyplývající děje odehrávající se v přírodě. Ale pojem „čas“ jim samozřejmě nebyl vůbec neznámý. Údajně má řecký termín *χρόνος* íránský původ, o čemž se zmiňuje ve své kronice *Eudemos* v pozdním 4. stol. př.n.l.; jiný výklad uvádí, že tento termín již v 6. stol. př.n.l. personifikoval *Ferekydés ze Syru*, zřejmě jako etymologii *Kronova* jména, nicméně nepřisuzoval mu hlubší abstraktní význam.² V tomto období ještě hrály významnou roli mysterijní orfické vlivy, první přírodní filosofové však již pojem času dovedli abstrahovat a vyložit jej jako určitý řád,³ jako to, čemu se nelze vyhnout.⁴

² Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., *Předsókratovští filosofové*. Přeložili F. Karfík, P. Kolev, T. Víték OIKOYMENH 2004, str. 36

³ tamtéž, str. 153 - známý *Anaximandruv* citát: „Z čeho věci vznikají, do toho také zanikají, podle nutnosti, neboť si navzájem platí pokutu a odplatu za bezpráví podle pořádku času.“

⁴ tamtéž, str. 156

K pozdějšímu rozboru vztahu *pohyb – čas* bezpochyby významnou měrou přispěl *Zenón z Eleje*, jehož paradoxy pohybu zahrnují nekonečnou dělitelnost prostoru a času, a myšlenku, že se prostor a čas skládají z nedělitelných minim. Dokonce koncipoval pojetí „nyní“ do dvou tezí, z nichž jedna chápe „nyní“ jako přítomné trvání, a druhá jako nedělitelný okamžik (hranice mezi minulostí a budoucností). Ze svého paradoxu letícího šípů vyvozuje, že se čas skládá ze samých „nyní“.⁵ Mnoho Zenónových následníků jeho paradoxy považovalo za skandální a snažili se je všemožně vyvrátit, což podle mého názoru způsobilo pád obrovské laviny nejrůznějších reflexí a dohadů, a tím snad i začala diskuse o povaze času a prostoru na plné obrátky. Je také pozoruhodné, kolik odpůrců si Zenón udržel až do dnešních dob! Např. právě *Henri Bergson* ve své práci *Čas a svoboda* Zenónovy paradoxy kategoricky vyvrací.⁶

Nemám v úmyslu zacházet do zbytečných podrobností ohledně pojetí času u presokratiků, přeci jen si ale neodpustím zmínit *Hérakleita z Efesu* a jeho skeptického následovníka *Kratyla*, kteří dle mého názoru též výrazně přispěli k filosofickým zkoumáním týkajících se času.⁷ Než přejdu ke zřejmě nejvýznamnějšímu bodu pojetí času v antické filosofii, jímž je Aristotelés, krátce zmíním Platónovu kosmologii vyloženou v dialogu *Timaios*, kde definuje čas jako *démiurgem* stvořený „pohyblivý obraz věčnosti“ – obraz věčnosti, která trvá v jednotě, a jejíž pohyb je určován číslem.⁸ Čas má dle Platóna dva druhy: minulost a budoucnost. Přítomnost nezahrnuje do dění v čase, neboť se o ní říká, že „jest“, tzn. je na jednom místě, neděje se.⁸ Touto myšlenkou zřejmě ovlivnil Aristotela, což je jistě záslužné, nicméně tím Platónův výklad času končí. O to více prostoru však zaujímá v Aristotelově *Fyzice*. Zde se již skutečně setkáváme s rozbořením času na vědecké úrovni, jemuž Aristotelés věnuje celých pět kapitol IV. knihy *Fyziky*. Protože Aristotelův výklad považuji za stěžejní pro následující generace filosofů, ráda bych jeho teorii více rozvedla.

⁵ tamtéž, str. 344-355

⁶ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 67-68

⁷ Bohužel zde nemám prostor pro rozbor Hérakleitova pojetí času, snad se k němu dostanu v jiné práci; ke Kratylovi akorát připomenu, že mám na mysli jeho demonstrativní názor o neexistenci přítomnosti, který se podobá též Bergsonovu mínění, jak se pokusím ukázat později

⁸ Platón, *Timaios*. Přeložil F. Novotný. OIKOYMENH 2003, 37d

Aristotelovo zkoumání času počíná tezí, že čas vůbec není, což zdůvodňuje tím, že jedna jeho část již uplynula, a proto není, a druhá část teprve bude, tudíž také není. A protože to, co se skládá z nejsoucího, nemůže samo být, čas tedy není. Přítomnost, tedy „nyní“ (το νύν), za část času nepovažuje, poněvadž je to nedělitelný okamžik, kdežto čas je dělitelný.⁹ Zde je patrný vliv Platónův, potažmo Zenónův a toto pojetí „nyní“ se později odrazí i ve středověkém myšlení v podobě *nunc stans*. Aristotelés klasifikuje přítomný okamžik jako hranici mezi minulým a budoucím a díky zavedení této hranice lze čas chápat jako omezený.¹⁰ Dále rozebírá, co vlastně čas je a nejprve dochází k závěru, že „čas jest především pohybem a jakousi změnou“, což však v zápětí vyvrací, protože právě změna a pohyb se měří prostřednictvím času.¹¹ Nelze ale popřít, že čas je se změnou úzce spjat, i když v některých případech změnu ani běh času nepozorujeme – to však neznamená, že stojíme stále v přítomném okamžiku! Z toho tedy vyplývá, že se vše nějakým způsobem pohybuje či mění a my tyto změny nemusíme ani zpozorovat. Když ale změnu pozorujeme, vnímáme tak pohyb i čas zároveň, proto musí být čas jakýmsi aspektem pohybu.¹² A na tento pohyb hledíme prizmatem přítomného okamžiku, v němž se nacházíme, proto také tímto přítomným okamžikem vymezujeme čas. Jestliže v přítomném okamžiku hovoříme o minulém a budoucím, hovoříme o čase, protože „čas je počet pohybů dřívějšího a pozdějšího.“ To implikuje závěr, že čas je tím, *co* počítáme, a ne tím, *čím* počítáme.¹³ Čas tedy měříme z pozice přítomného okamžiku, z čehož Aristotelés vyvozuje, „že by nebyl přítomný okamžik, jestliže by nebyl čas, anebo že by nebyl čas, jestliže by nebyl přítomný okamžik.“ Přítomný okamžik podle něj zajišťuje spojitost času, ale způsobuje i jeho rozdělení, a jakožto hranice není časem, ale *případkem* (hranice nenáleží sama sobě, nýbrž tomu, čeho je hranicí).¹⁴ Co je ještě v Aristotelově pojetí času důležité? Udává, že vše má časem tendenci stárnout a zanikat; tudíž to, co je věčné, nemůže být v čase. Dále tvrdí, že čas je

⁹ Aristotelés, *Fyzika*. Přeložil A. Kříž. Rezek 1996; kniha IV., kap. 10; 217^b – 218^a

¹⁰ Aristotelés, *Fyzika*. Přeložil A. Kříž. Rezek 1996; kniha IV., kap. 12; 218^a

¹¹ Tamtéž, 218^b

¹² Tamt., kap. 11; 218^b – 219^a

¹³ Tamt., 219^a – 219^b

¹⁴ Tamt., 220^a

nejen měřítkem pohybu, ale i klidu, protože klid existuje rovněž v čase¹⁵ jakožto - dle Patočky - „deficientní modus pohybu“.¹⁶ Velký význam však pro něj má teze, že každý pohyb a každá změna se musí počítat, aby se mohly odehrávat v čase. To ho přivádí k myšlence, zda by vůbec existoval čas bez lidského přičinění, neboť „nemůže-li být počítající nemůže být ani nic počítaného“. Od toho však rychle upouští tvrzením, že nejen lidská duše měří čas; to by pak neexistoval ani pohyb, a ten přeci bez duše existuje.¹⁷ Takto tedy Aristotelés objektivizoval čas. Podle Patočky však Aristotelés učinil čas závislým na dráze, neboť se věnuje jen počítanému času - sčítání jednotlivých okamžiků v „pohybovém kontinuu“.¹⁸ Na druhé straně ale Patočka vyzdvihuje Aristotelův objev, tedy charakteristiku času jako „neodlučitelný moment pohybu“.¹⁹

Tolik tedy k Aristotelovi. Brzy uvidíme, nakolik se jeho zásady promítnou do tezí nejen Tomáše Akvinského, kterému se budu věnovat v následující kapitole, ale i do koncepcí myslitelů novější historie. Ještě předtím však stručně zmíním pojetí času u Aristotelových bezprostředních následovníků. Zastavím se u *Epikúra*, který pokládal čas za dělitelný na nejmenší (už dále nedělitelné) jednotky, jež jsou postižitelné pouze rozumem, což je bezpochyby analogie atomu.²⁰ Dále k problematice času výrazně přispěli stoikové, kteří se domnívali, že jen „to, co je přítomné, je skutečné“ a tím, že přítomnost sestává z minulého a budoucího, je čas souvislý a do různých vztahů je vtahován prostřednictvím jazyka. Čas nemá existenci *per se*, nýbrž je tím, co lidé používají k vysvětlení pohybu, takže jakýsi prostředek.²¹ Stoici mj. drží prvenství v postulátu „univerzální kauzální

¹⁵ Tamt., 221^b

¹⁶ Patočka, J., *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové*, NČAV 1964, str. 160

¹⁷ Aristotelés, *Fyzika*. Přeložil A. Kříž. Rezek 1996; kniha IV., kap. 14; 222^b – 223^a

¹⁸ Patočka, J., *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové*, NČAV 1964, str. 87, 158

¹⁹ Tamtéž, str. 156

²⁰ Long, A. A., *Hellénistická filosofie*. Přeložil P. Kolev. OIKOYMENH 2003, str. 55

²¹ Tamtéž, str. 175

spojitosti“,²² přičemž se snažili veškeré přírodní děje zdůvodnit na základě rozumu.²³

Počáteční přehled mohl by se zdát nadbytečně obsáhlý, připomínám však, že tak činím pouze pro lepší srozumitelnost následujícího textu, neboť bych dále chtěla postihnout ty momenty vývoje filosofie, které korelují s antickou tradicí či na ni v mnohém navazují. Proto si ještě neodpustím zmínku o *sv. Augustinovi*, jehož originální pojetí času má četné stoupence ve středověku už proto, že se zde již jedná o křesťanský výklad v pravém slova smyslu. Augustinus označuje za tvůrce času přímo boha, což znamená, že před stvořením světa čas ještě neexistoval.²⁴ Podle něj lze měřit jen plynoucí čas, a to úvahou o jeho ubíhání; nelze měřit minulý ani budoucí čas, poněvadž jeden už není, a druhý ještě není. Myšlenka na tyto dva časy je vždy přítomná.²⁵ Z toho tedy vyvozuje pojetí času takto: existují tři časy, a sice přítomný s hledem k minulosti (paměť), přítomný s hledem k přítomnosti (nazírání) a přítomný s hledem k budoucnosti (očekávání).²⁶ A poslední Augustinův příspěvek na poli teorie času, který zde zmíním, je měření řeči. Klade si otázku, jak můžeme měřit řeč, která neustále plyne, a její slova postupně doznívají; a odpovídá, že měříme, to co zůstalo v naší paměti, tedy v našem duchu. Měříme dojem, který v nás odehrávající se věci zanechaly. K tomu Augustin jen dodává: „Bud' tedy tento dojem jest sám čas, nebo času vůbec neměřím.“²⁷ To podle mého názoru značně vypovídá o jakémisi subjektivistickém pojetí času, což „kazí“ jediné všudypřítomná myšlenka kreacionismu. Podle pana profesora *Flosse* přispěl Augustin (spolu s *Hugem od sv. Viktora*) k rozšíření křesťanské tradice pojetí času, který již neznamená jen míru pohybu věcí, ale především „zrání hodnot, obohacujících jak lidská individua, tak lidská duchovní společenství“.²⁸

Jak je vidět, v antické tradici lze nalézt mnoho podnětného možná též pro Bergsona (nejen předměty kritiky, ale i potenciální inspirace); každopádně se zde

²² Tamt., str. 203

²³ Tamt., str. 210

²⁴ Aurelius Augustinus, *Vyznání*. Přeložil M. Levý. Kalich 1992; kniha XI., hlava XIII

²⁵ Tamtéž, hlava XVI, XVIII

²⁶ Tamt., hlava XX

²⁷ Tamt., hlava XXVII; srov. *Bergsonův* výrok: „Čas je vynález, nebo vůbec nic.“ (in: Prigogine, I., *Čas k stávání*, KLP 1997, str. 26)

²⁸ Floss, P., *Architekti křesťanského středověkého vědění*, Vyšehrad 2004, str. 176

nabízí již několik paralel, ke kterým se vrátím později, nyní dovolím si pokračovat v započatém průřezu dějinami.

2.2. Návrat do středověku

V jakých termínech na kořeny časového vnímání světa odpovídají následovníci? Augustinovi přímí pokračovatelé, tj. zakladatelé středověkého křesťanského filosofického myšlení, překvapivě teorii času nijak nerozvíjeli, spíše se zabývali povahou stvoření, poznání boha a postavení člověka ve světě. Od Boëthia po Huga od sv. Viktora byl čas zmíněn, jen pokud se hovořilo o bohu a jeho věčné bezčasé existenci. Arabští filosofové se pro změnu věnovali ponejvíce rozvoji aristotelské vědy a svým přístupem k filosofii jednoznačně předběhli, a tudíž frapantním způsobem ovlivnili dobové středoevropské myšlení. Proto jim můžeme nezáměrně o čas bez výčitek odpustit. Jejich význam je totiž, i přes tento drobný nedostatek, nesporný. Filosofické směry 13. stol. převážně vycházely z arabského vlivu, takže tím, kdo jako jediný věnoval ve svém rozsáhlém díle pojetí času více než dva řádky, nebyl nikdo jiný, než *Tomáš Akvinský* se svými theologizujícími interpretacemi Aristotelova učení.

Ano, Akvinský sice jistou část *Summy theologické* zkoumání povahy času vyhradil, nicméně není to zkoumání nijak dalekosáhlé; regulérně se zabývá časem pouze v článcích 4, 5 a 6 *Otázky X*, která pojednává o boží věčnosti. Zatímco ale jeho předchůdci v otázce času u boží věčnosti končili, Akvinský navíc dává prostor rozboru času jako takového, což je bezpochyby záslužné. Jaké teze nám tedy v *Summě theologické* předkládá? V první řadě tvrdí, že čas a věčnost nejsou totéž, neboť věčnost je celá zároveň a je mírou bytí trvalého, zatímco v čase rozlišujeme dřívější a pozdější, a ten je mírou pohybu. Čas je pouze částí věčnosti.²⁹ V tom se vesměs shoduje s Aristotelem, na něhož v tomto bodě také odkazuje. Časem se měří jen věci pomíjející, proměnlivé, jednotlivé pohyby; není tedy s to měřit komplexní systém, jakým je věčnost. Dále se v této pasáži zabývá zvláštním termínem – „dověkost“, kterou řadí doprostřed mezi čas a věčnost. Tyto

²⁹ Akvinský, T., *Theologická summa I*. Přeložil P. E. Soukup. Olomouc 1937; otázka X, čl. 4 (str. 73 – 74)

tři veličiny rozlišuje takto: „věčnost nemá začátku ani konce, dověčnost má začátek, ne však konec, čas pak má začátek i konec.“³⁰

Ráda bych nyní co nejstručněji popsala Akvinského koncepci temporality prostřednictvím zajímavé interpretace *J. B. Lotze*,³¹ kterážto mohla by být pro mé další zkoumání přínosná. Takže: u Akvinského je pojetí času především úzce propojeno s pojetím bytí, tedy „ens“, tzn., že je v jeho filosofii na nejrůznějších místech implicitně přítomen. Čas je jakýmsi prostředníkem mezi člověkem a bytím, neboť právě podstata tělesného utváří „ens“, a čas tudíž umožňuje bytí vejít do člověkem poznávané věci, a tak mu prostředkuje poznání jsoucná jako takového.³² Ve zkratce lze tedy říci, že čas se nezanedbatelně podílí na lidském poznání, neboť do jisté míry odhaluje člověku povahu bytí. Na druhou stranu však skrze toto bytí vede do jakési nadčasovosti, a zakládá tak „horizont věčnosti“.

Jistě je místné zmínit, že přítomnost dle Lotzova výkladu vždy již zahrnuje „alespoň malé časové rozpětí“, takže člověk zachytí i to, co je nepřítomné“, jež podržuje ve své fantazii a „smyslové paměti“. Rozdíl mezi fantazií a smyslovou pamětí je ten, že fantazie pouze odráží minulé, nýbrž ve smyslové paměti je zahrnut jakýsi *index* minulého. Obojí však dle Akvinského spojuje „dimenzi přítomnosti“ s „dimenzí minulosti“. Toto se ukazuje např. při vnímání tónu, barvy, atp.³³ A jak je tomu s budoucností? Budoucnost jest jakousi „jednotící silou“, neboť v sobě sjednocuje minulost i v ní integrovanou přítomnost. Tyto dva „stupně“ jsou utvářeny pouze lidskými smysly, kdežto budoucnost je již spojena s vyšším jsoucнем.³⁴

Akvinský v podstatě navazuje na Aristotela myšlenkou, že čas je pouze výplodem lidských smyslů; bez člověka by tedy čas vůbec nebyl. To je zřejmě

³⁰ Tamtéž, čl. 5 (str. 75)

³¹ Lotz, J. B., *Martin Heidegger a Tomáš Akvinský. Člověk – čas – bytí*. Přeložil K. Floss. OIKOYMENH, 1998

³² Tamtéž, str. 84-85

³³ Srov. Bergsonova koncepce hudby zasvěceně popsaná M. Ševčíkem (Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*, Praha 2005), jíž se budu podrobněji věnovat později

³⁴ Akvinský, T., *Theologická summa I*, Olomouc 1937

poslední teze, kterou zde v souvislosti s Tomášem A. uvedu, neb nedisponuji takovým prostorem, který by mi toto dovolil rozvést více.³⁵

2.3. Od renesance po novověk

V této části pokusím se co nejstručněji pohovořit o významných tezích v dalším vývoji evropské filosofie týkajících se času, mnohdy již za doprovodu termínu „trvání“, což bylo by místné pokládat za jemný náznak paralely k Bergsonově koncepci, která nicméně žádnou z následujících tezí pravděpodobně dotčena nebyla, což se budu poté snažit dokázat.

Neprodleně přistupuji k prvnímu tématu, tedy renesanci; snad ani nemusím zmiňovat, že mohutný rozvoj přírodních věd s sebou přinesl též zájem o čas; je tedy zřejmé, že následující myšlenky jsou značně podbarveny vědeckým náhledem na něj. Na první pohled by se mohlo jevit, že „trvání“, o kterém hovoří *F. Patrizi*,³⁶ je ekvivalentní onomu „trvání“ Bergsonově. Leč chyba lávky – Patrizi totiž patrně zaměňuje pojem „trvání“ a „věčnost“. Naopak *Telesiova* definice času jakožto *trvání, ve kterém se děje každý pohyb a změna*³⁷, je vzhledem k případné pozdější komparaci s Bergsonem plausibilní. Nicméně z důvodu ne příliš obsáhlého pojednání o čase, nelze Telesiovu koncepci žádným seriózním způsobem zohlednit coby potenciální inspiraci pro Bergsona. Totéž platí pro T. Campanellu a jeho *proměnlivý proud bytí působící změny ve věcech* (nicméně čas označuje též jako posloupnost ..).³⁸ Čím si ale můžeme být jisti je, že *G. Bruno* svým výrokem o nespojitosti času³⁹ onou inspirací v žádném případě nebyl, ač je jeho pojetí též velice pozoruhodné. Neměla bych opomenout důležitý fakt, že ani jeden ze zmíněných vědců – filosofů nepřipouští separaci času a prostoru, což zajisté o čemsi vypovídá ..

³⁵ V případě čtenářova zájmu opět odkazuji na svou starší práci, kde je Lotzova interpretace Akvinského pojetí času podrobněji rozpracována: Heinová, J., *Pojetí času ve středověké filosofii a jeho návaznost na antickou tradici* (seminární práce na středověkou filosofii; katedra filosofie, FF, UPOL), 2006

³⁶ Gorfunkel, A. Ch., *Renesanční filosofie*. Přeložil O. Vochoč. Svoboda 1987, str. 265

³⁷ Telesio, B., *O podstate věcí podľa vlastných princípov*; in: *Antológia z diel filozofov. Humanismus a renesancia*. Sestavili I. Hrušovský, J. Kocka, M. Pažitka. Vydavateľstvo politickej literatury 1966, str. 138

³⁸ Gorfunkel, A. Ch., *Renesanční filosofie*. Přeložil O. Vochoč. Svoboda 1987, str. 318

³⁹ Bruno, G., *Dialogy*. Přeložil J. B. Kozák. Státní nakladatelství politické literatury 1956, str. 16

Bez zbytečného otálení se přesouvám k novověku, kde několik zmínek na téma čas padlo v *Hobbesově* pojednání *O tělese*; musím ale s politováním konstatovat, že se nejedná o nic jiného než pustou parafrázi Aristotelova výroku „Čas je počet pohybů dřívějšího a pozdějšího“ doplněnou o poznámku, že je čas smyslovým vjemem pohybu⁴⁰, což ostatně Aristotelés tvrdil také. *Nihil sub sole novum*.

Obrátím tedy pozornost ke Kantovi, který bude mou poslední zastávkou v období novověku. Jak totiž posléze uvidíme, Kant se stal Bergsonovi terčem pro obsáhlou kritiku, co se sféry času týče. Nejprve ale původní Kantovy teze vyložím, jak nejrychleji to půjde, abych již konečně mohla přejít k jádru této práce. V *Kritice čistého rozumu* Kant hovoří o čase pouze ve spojení „časová posloupnost“, jejíž jevy jsou změnami v trvalé substanci. Čas je empiricky nepoznatelná veličina; to, co se děje dříve, a co později je určeno jen naší imaginací, ve skutečnosti nejsme schopni určit objektivní kauzalitu jevů.⁴¹ Kant se časem zabývá pouze v kontextu zákona kauzality, v termínech sukcesivnosti, a to při distinkci objektivní a subjektivní roviny. Dalo by se říci, že termín „čas“ užívá spíše jako pomůcku pro rozbor fenoménů; v *Prolegomenech* ho pro změnu udržuje ve spojitosti s aritmetikou a mechanikou, leč pro dokázání jeho empirické neuchopitelnosti vřazuje čas mezi *čisté soudy a priori*.⁴²

V této kapitole jsem pouze chtěla předložit názory některých myslitelů na téma *čas*, abychom nebyli ochuzeni o tendenci vzrůstající od renesančního rozmachu přírodních věd, charakterizovanou příklonem ke striktní exaktnosti, do jejichž vod vplula i kategorie času s takovou lehkostí, až samozřejmostí, že jsme se místy opět ocitli v termínech aristoteléské fyziky! Následné pokantovské období tedy raději nechávám stranou. Co vše se tedy od těchto dob změnilo, jak se postavila filosofická obec k nejnovějším objevům, které následovaly v 19. a 20. stol., a jakým způsobem svou ontologickou koncepci času představil Henri Bergson, toť ono tolikrát zmiňované stěžejní téma této práce a konečně též téma následující kapitoly!

⁴⁰ Hobbes, T., *O tělese*; in: Hobbes, T., *Výbor z díla*. Přeložil V. Balík. Svoboda 1988, str. 66-67

⁴¹ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přeložil J. Loužil a spol. OIKOYMENH 2001, str. 162-163

⁴² Kant, I., *Prolegomena ke každé příští metafyzice jež se bude moci stát vědou*. Přeložil M. Sobotka. Svoboda 1972, str. 80-81

3. Bergsonova koncepce temporality

Konečně se dostávám k samotné Bergsonově koncepci. V této kapitole se pokusím co nejsrozumitelněji vyložit nejdůležitější body Bergsonova pojetí času, přičemž se zaměřím hlavně na teorii trvání, z níž pak vyplývá několik dílčích témat, jako je např. pojem paměti, minulosti, přítomnosti a budoucnosti či pojetí sluchového vjemu. Neopomenu též pojem času a svobody a rovněž stručně nastíním Bergsonův postoj k teorii relativity.

3.1. Slovníček pojmů

Nyní tedy nastává chvíle pro nastínění Bergsonovy specifické terminologie, což pokládám pro snazší pochopení následujícího za nezbytné. Při sestavování tohoto slovníčku jsem se snažila o objektivní výtah z několika pramenů, díky nimž by měla být interpretace Bergsonových pojmů adekvátní. Doufám tedy, že můj záměr dojde odpovídajícího účinku.

Trvání (durée)

= „hluboká psychická realita splývajících, vzájemně se organizujících a pronikajících se, nevymezitelných elementů individuálního vědomí“; je vždy naprosto heterogenním vývojem a novou psychickou syntézou, je neustále na cestě tvoření; je to neustálá změna a pokrok, a tento pokrok je ireverzibilní⁴³

Čisté (reální) trvání (durée réelle)

= „forma, které nabývá sled našich stavů vědomí, když se naše Já nechá žít, když se zdržuje toho, aby odlučovalo stav přítomný od stavů minulých“⁴⁴ čili sled kvalitativních změn, čirá heterogenita

Sled (succession)

= „vzájemné pronikání, solidarita a intimní organizace elementů, z nichž každý – jsa představitel celku – neodlišuje se a neizoluje se od něho, leda jen v myšlení schopném abstrahovati“⁴⁵

⁴³ Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 11-12, 14

⁴⁴ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 61

⁴⁵ Tamtéž, str. 61

Simultaneita (simultaneité)

= dva vnější proudy, které zaujímají stejné trvání, neb jsou jeden i druhý obsaženy v trvání třetího, tedy v našem trvání (toto trvání je pouze naše, obrací-li se naše vědomí jen k nám; jejich trváním se stává, pokud obsáhneme ony tři proudy jedním nedělitelným úkonem pozornosti)⁴⁶

Okamžik (moment)

= to, co neexistuje aktuálně, leč virtuálně; to, čím by skončilo trvání, kdyby se zastavilo, to se nicméně nestane, proto okamžik nemohl vzejít ze skutečného trvání, nýbrž z matematického bodu, tedy prostoru; ale pozor – bez skutečného času by okamžik vůbec neexistoval, byl by to pouhý bod v prostoru(!); okamžik vyvstává ze zpětného působení „zprostorovělého“ času (sestavujícího z bodů) na čas skutečný⁴⁷

Homogenní prostředí (milieu homogène)

= prostředí, kde se řadí naše fakta vědomí, kladou se vedle sebe jako v prostoru a vytváří tak zřetelnou mnohost;⁴⁸ jednotky, které se v tomto prostředí nacházejí, na něj nepůsobí, jsou v něm obsaženy, aniž by ho ovlivňovaly⁴⁹

Heterogenní prostředí (milieu hétérogène)

= trvání uvnitř nás; prostředí, v němž neexistují rozdílné kvality

Reciproční exteriorita (extériorité réciproque)

= vztah mezi jednotlivými částmi prostoru – jsou si vzájemně vnější, tzn. nepronikají se, nachází se vedle sebe; naopak momenty vnitřního trvání si nejsou

⁴⁶ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 267

⁴⁷ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 267

⁴⁸ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 56

⁴⁹ Čapek, J., *Henri Bergson na cestě ke skutečnému času*; in: *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 230

vzájemně vnější;⁵⁰ Bergson přibližuje takto: „Mimo nás je reciproční exteriorita bez sledu; uvnitř nás – sled bez reciproční exteriority.“⁵¹

K uvedenému slovníčku dodávám, že některé pojmy by mohl čtenář znát v jiném kontextu, tedy by si je mohl vysvětlit odlišným způsobem, já jsem se však zaměřila přímo na kontext Bergsonovy filosofie, tzn., jak používá tyto pojmy on, nikoli tedy v obecném smyslu těchto výrazů.

3.2. Podmínky pro koncipování nové ontologie

Kdo by si nevybavil přelomové události v dějinách vědy 19. a 20. stol., jako je Darwinova evoluční teorie, objev kvantové fyziky či Einsteinova teorie relativity. Všechna dosavadní dogmata v oblasti nejen přírodních, ale i společenských věd byla stržena touto mocnou lavinou. Jakási panika, které propadli doboví filosofové, tedy byla očekávatelná. Vše směřuje k vědě, o filosofii již nikdo nemá zájem, zalekli se. Ačkoli to byly obavy poněkud přehnané, vzešly z nich vskutku originální ontologie, mezi nimiž se objevila též ontologie Bergsonova v podobě velice komplexní filosofie zahrnující bezpočet témat, od metafyzických, kosmologických a theologických úvah přes sociální problematiku či psychologii k filosofii mysli nebo umění (a dalším disciplínám, které jsem opomněla). Hlavní je jeho zájem vyjádřit se jak k problémům, které vyvstávají ve filosofických bádáních již několik století, tak ke zmíněnému vzruchu vědy v jeho době (především velkou měrou přispěl do diskuse s Einsteinem). Bergsonův záběr je skutečně rozsáhlý, leč mým cílem je popsat oblast, ve které drží výjimečné prvenství. V následujících kapitolách budu totiž hovořit o hlavních aspektech Bergsonova pojetí temporality.

3.3. Čas jako takový

Temporalita je velice široký pojem, proto je nutno jej podrobněji rozebrat. Pod tímto slovem si leckdo představí výlučně čas jako takový, což jistě není nesprávné, omezuje se však na pouhou část celku. Temporalitou neboli časovostí

⁵⁰ Tamtéž, str. 231-232

⁵¹ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 123

se myslí celý shluk různých přístupů ke zkoumání času. Bergson pojímá časovou strukturu jakožto *trvání*, z čehož plyne klasifikace temporality: je to „... sled kvalitativních změn, které se prostupují, pronikají, v nichž nelze izolovat navzájem oddělené elementy.“⁵² To ale předbílám; pojďme se v první řadě podívat na onen čas *per se*, což by mělo napomoci k pochopení následujícího. Čas je totiž o mnoho srozumitelnější pojem, než např. *trvání*, proto jsem se rozhodla postupovat tradičně od jednoduššího ke složitějšímu.

Pokusím se načrtnout nejzákladnější Bergsonovy teze, z nichž hned první zní, že „čas primárně splývá s kontinuitou našeho vnitřního prožívání“, je jeho jakousi plynulostí, s níž se téměř přesně shoduje např. melodie.⁵³ K Bergsonovu specifickému náhledu na percepci hudby i k detailnímu rozboru niterného prožívání času se samozřejmě vrátím. Nyní mě zajímá vztah tohoto našeho vnitřního času a času vnějších věcí, neb tato relace je jakousi spoluúčastí na základě zkušenosti, jak ale dodává Bergson, „... povahu této spoluúčasti neznáme.“⁵⁴ Nelze totiž poznat celý hmotný svět, na nějž bychom mohli aplikovat jeden univerzální hmotný čas, což by pro nás bylo zajisté nejpohodlnější řešení. Důkazem takového *objektivního času* by mohlo být nepřeberné množství lidských vědomí, která ho více méně shodným způsobem zakoušejí.⁵⁵ Problém nicméně tkví v tom, že lidské vědomí jakožto komplexní, navíc značně dynamické prostředí vyznačuje se svou originalitou každému jedinci vlastní, není tudíž možno, aby byl objektivní čas vnímán každým stejně. V tom případě bychom hovořili o jakémsi *konvenčním čase*, který zdá se být pro všechny identický, především měřitelný, což dle Bergsona je nesprávné pojetí, především se nejedná o *pravý čas*. Skutečný čas je totiž *trvání*, tj. čas vnímáný a subjektivně žitý, implikován vědomím; jinak ani čas myslet nelze. Tím se opět vracím k relaci našeho vědomí a věcí vnějších. Tím, že naše vědomí připisuje vnějším objektům

⁵² Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 92

⁵³ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 261

⁵⁴ Tamtéž, str. 262

⁵⁵ Tamt., str. 262-263

čas, který trvá, vkládá do jejich nitra vědomí. A co se týče měření času, „... čas, který trvá, nelze měřit, ať už jej necháme v sobě nebo jej klademe mimo sebe.“⁵⁶

Abych ještě více přiblížila vztah mezi lidským vědomím a objektem vnějším: vědomí, jak jsem již zmínila, trvá. Věci vnějšího světa jsou již vevázány v prostorových dimenzích, je to něco, co již uplynulo, z čeho zbyl jen měřitelný bod. Nyní však přichází ke slovu naše vědomí, jež vdechuje tomuto „času seschlému na prostor“ (jak onen bod nazývá Bergson) živé trvání.⁵⁷ Jakým způsobem to ale vědomí provádí, není mi doposud známo ..

3.4. Trvání

Jak jsem již výše uvedla, fundamentem Bergsonovy „temporální filosofie“ je koncepce *trvání*, potažmo *čistého trvání*. Tuto jakousi kategorii podrobujeme detailnímu zkoumání, v jehož počátcích se obligátně zabývá tím, co trvání není. V každém případě nesmí být čisté trvání něčím, co konstruuje naše mysl; *cit*, jenž vytváří „reflektované vědomí“ o čase i o sledu, je totiž popsán pomocí vypůjčených obrazů z prostoru.⁵⁸ Tak se vlastně prostřednictvím naší percepce odděluje čas od trvání, neb ho vnímáme jakožto *homogenní prostředí*. Zde nutno přiblížit Bergsonovu distinkci homogenního a heterogenního prostředí: heterogenní jedinečnost náleží času, zatímco homogenní diskontinuita umožňující opakování náleží prostoru.⁵⁹

Nyní Bergsonův pojem *homogenita* představím podrobněji. Prostřednictvím homogenity vnímáme především prostor; evidentně ale homogenně vnímáme též čas, přestože se tak dopouštíme hrubé intervence do čistého vědomí, a tím se čas stává jakýmsi *fantomem prostoru*, jenž zatěžuje

⁵⁶ Tamt., str. 264

⁵⁷ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 272

⁵⁸ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 57

⁵⁹ Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 91

reflexivní vědomí.⁶⁰ Jenomže právě v homogenním prostředí se zřejmě rozvíjejí stavy vědomí reflektující čas a sled, načež upadáme zpět do prostoru (což se děje již nevědomě!).⁶¹ Z toho vyplývá, že je nemožné neklást naše stavy vědomí jeden vedle druhého, a tak krátce promítat čas do prostoru; zkrátka „vyjadřujeme trvání pomocí rozprostraněnosti a sled nabývá pro nás formy nepřetržité čáry nebo řetězu.“⁶² Jest hrubou chybou některých filosofů (Bergson zmiňuje *anglickou školu*), že převádějí vztahy prostorové na vztahy sledu v trvání. Vždyť pokud provádíme pohyb v prostoru, je možno ho provést opakovaně, dokonce i reverzibilně; to však rozhodně neplatí v čase, tím spíše ne v trvání. Pokud by něco takového v trvání platilo, museli bychom rozlišit dva druhy trvání, a to:

1. čisté trvání
2. trvání, do kterého se vkrádá idea prostoru

Protože pokud připisujeme trvání i tu nejmenší homogenitu, pokradmu do něj vnášíme prostor. Velice lehce podléháme iluzi, že čas jakožto měřitelná veličina je zcela analogický prostoru.⁶³ Takováto iluze je nicméně logická, neb víme, že netrváme pouze my, ale též prostředí kol nás, které musí být homogenní a měřitelné, pročež čas vchází do osidel mechaniky, astronomie a fyziky jakožto pouhá veličina.⁶⁴ To většinu z nás vede k opětovnému rozlišení trvání na dva druhy, tentokráte:

1. vnitřní trvání
 - vzniká splýváním jednotlivých dat vědomí, postupně obohacuje *já*
2. vnější trvání
 - počítatelný, homogenní čas jakožto fyzikální veličina, ten, kterým běžně odpočítáváme hodiny

Avšak i toto dělení je mylné! Na hodinových ručičkách neměříme – jak by se mohlo zdát – trvání, nýbrž sčítáme jednotlivé přítomné okamžiky, což je naprosto

⁶⁰ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 60-61

⁶¹ Tamtéž, str. 60

⁶² Tamt., str. 61 - 62

⁶³ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 62-63

⁶⁴ Tamtéž, str. 64

jiný typ úkonu. Nicméně my se v tomto omylu již pohybujeme, včleňujeme trvání do homogenního prostředí spolu s prostorem a tyto dvě veličiny sjednocujeme pojmem *současnost*, který Bergson definuje jako *zkřížení času s prostorem*. Jak je to ale s „vnitřním trváním“? Tento proces splývání faktů vědomí chápeme správně jakožto proces utváření *pravého trvání*.⁶⁵ Je sice možné představit si alespoň náznakově takovéto pravé trvání, avšak získat nějaký praktický vhled do říše *čistého vědomí* zajisté nebude věc snadná; museli bychom z našeho já odstranit vnímání homogenního času, což dle Bergsona nečiníme vědomě, ale prostřednictvím *spánku*, kde trvání neměříme, nýbrž ho *cítíme*.⁶⁶

Nyní by mělo být zřetelné, jak ve svém každodenním pojetí času chybujeme, také však nutno připomenout, že za podmínek určených konvencemi společnosti, v níž žijeme, nelze činit jinak. Zkrátka máme potřebu považovat za „odvíjení času“ nějaký vnější pohyb, který byl již dávno jasně definován – je jím otáčivý pohyb Země.⁶⁷ Když říkáme, že čas plyne, jsme to vlastně my, kteří plyneme.⁶⁸

Bylo by tudíž záhodno koncentrovat se na čisté trvání existující v našem nitru, neb z vnějšího trvání existuje pouze současnost. To jen naše mysl udržuje v paměti jednotlivé momenty, jež řadí po sobě.⁶⁹ Na jednu stranu lze činnost vědomí hodnotit pozitivně, a to prizmatem čistého trvání. Na druhou stranu však naše vědomí též klade trvání do prostoru, čímž vytváří juxtapozici sledu a současnosti. A pozoruhodné na tom je, že obě tyto aktivity provádíme nevědomě – jedna se děje jaksí sama, bez našeho přičinění, druhou konáme z konvence. Takto bych zřejmě odlišila dva druhy psychologického uchopování trvání.

Přestože vstupujeme do trvání nevědomě, Bergson tvrdí, že skutečné trvání je možno nahlížet skrze zkušenost! Jak vysvětlit tuto zjevnou ambivalenci?

⁶⁵ Tamt., str. 64-66

⁶⁶ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 73

⁶⁷ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 266

⁶⁸ Tamtéž, str. 273

⁶⁹ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 123

Bergson dokonce uvádí, že plynulé kontinuum je to jediné, co může být bezprostředně zakoušeno!⁷⁰ Kam se poděl cit, kterým lze trvání výlučně pojmut? Patrně se v tomto případě myslí jakási „nevědomá zkušenost“; zakoušíme oním citem, není to tedy zkušenost, kterou bychom si aktuálně uvědomovali – takto lze problém objasnit, nicméně předkládám pouze svou osobní interpretaci, jejíž pomocí mám v úmyslu alespoň do jisté míry vysvětlit to, co Bergson explicitně nevysvětluje.

Dokud neopustím široké téma trvání, ráda bych ještě zdůraznila frapantní rozdíl mezi *trváním* a *věčností*. Pokud se totiž řekne trvání ve smyslu, jak jsem ho výše vyložila (tedy jak ho vyložil Bergson), posluchač - aniž by chtěl - vybaví si to, co většinou pokládáme za věčnost. Což je zcela pochopitelné, protože není ani dosti málo snadné představit si trvání, jak jej Bergson doslova myslel. Jaká je tedy ona základní diference? Jednoduše lze říci, že trvání plyne, zatímco věčnost stojí, takže jsou to vlastně termíny kontradiktorní! Trvání můžeme pokládat za jakousi „privaci věčnosti“⁷¹, což by měla být plně postačující explikace.

Rozlišila jsem tedy vnitřní (pravé) a vnější (nepravé) trvání. Nicméně měla bych se rovněž zmínit alespoň krátce o třetím (též pravém) druhu trvání, a to trvání „kosmickém“. Přestože se o něm dozvíme více v pozdním Bergsonově pojednání o *tvorivém vývoji*⁷², v souvislosti s uměním na něj odkazuje M. Ševčík: „Umělecká tvorba je obdobou univerzální práce kosmického *vědomí*, které má charakter kosmického *trvání*. Toto kosmické trvání je samou svou podstatou tvůrčí.“ Naše individuální trvání dle Bergsona na tomto kosmickém, univerzálním trvání participuje.⁷³ Tak přeci jen existuje nějaké vnější trvání, které lze označit za pravé, řekli bychom si s radostí; nesmíme však zapomínat, že Bergson toto trvání ztotožňuje s pohybem Božího vědomí, což nás poněkud posouvá za hranice

⁷⁰ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 273-274

⁷¹ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 273

⁷² Bergson, H., *Vývoj tvorivý* (orig. *L'évolution créatrice*, 1907). Přeložili F. Pelikán a F. Žákavec. Jan Laichter 1919

⁷³ Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 32-33

poznání; tento typ trvání je tedy příliš transcendentní pro racionální výzkum, přečte si dovoluji jeho analýzu opustit.

3.4.1. Počítání

Ještě bych ráda rozvedla, jak lidé ve vnímání času chybují, tentokrát v oblasti matematiky. Opět raději zdůrazním, že Bergson nejčastěji zmiňuje chybu, kterou lidé činí v běžném vnímání času, a to záměnu času s prostorem. Lidé vnímají čas jakožto sled jednotlivých okamžiků jdoucích jeden za druhým. *Ve skutečném čase* však okamžiky neexistují!⁷⁴ Toto „vedle sebe kladení“ se může provádět pouze v prostoru, nikoli v *čistém trvání*.⁷⁵ Bergson uvádí nejeden případ, jak lidé běžně zaměňují prostor a čas. Na př. při počítání: čísla si jaksí nepředstavujeme v prostoru, nýbrž počítáme ze zvyku spíše v čase. Ano, v čase je možné vnímat prostý sled, ne však sčítání („sled, který vede k sumě“). Bergson doslova uvádí: „... dostává-li se suma postupnou úvahou různých termínů, ještě je nutno, aby každý z těchto termínů trval, když se přechází k následujícímu a čekal, abychom tak řekli, až bude připojen k ostatním. Ale jak by mohl čekat, kdyby byl jen okamžikem trvání? A kde by čekal, kdybychom ho nelokalizovali v prostoru?“⁷⁶ Proto se tedy sčítání nemůže odehrávat v čase, možná pouze za předpokladu, že nepočítáme jednotky samotné, nýbrž jakousi stopu, kterou zanechaly v prostoru.⁷⁷ Zmíněný „zprostorovělý čas“ dle Bergsona konstruuje čtvrtý rozměr prostoru a v této čtvrté dimenzi je již možno klást vedle sebe jednotlivé okamžiky.⁷⁸

⁷⁴ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 267

⁷⁵ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 50

⁷⁶ Tamtéž, str. 50 – 51

⁷⁷ Tamt., str. 51

⁷⁸ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 271

3.4.2. Paměť a přítomný okamžik

Nyní ale uvidíme, že nečiníme jen zmíněné „vedle sebe kladení“, protože naše vnitřní trvání je konstruováno pamětí. Ráda bych se ale nejprve zaměřila na to, jakou roli hraje v běžné percepci času přítomný okamžik, neboť právě z perspektivy přítomného okamžiku nazíráme na časový proud událostí, dalo by se říci. Nicméně Bergson tvrdí, že naše časová percepce jest jakýsi kontinuální hled zahrnující jak přítomnost, tak především minulost, bez níž bychom přítomný okamžik nebyli schopni konstituovat. Dle Bergsona tedy není možno, abychom v běžném životě prožívali jen přítomný okamžik, po něm následující přítomný okamžik, atd. Pokud např. vyslovíme, že právě uběhla jedna minuta, rozumíme tím, že kyvadlo právě provedlo 60 výkyvů; nicméně nelze myslet na každý z těchto výkyvů, neb to již vylučuje vzpomínku na výkyv předchozí, ergo bychom nemohli pojímat kontinuitu času, tedy ani vyslovit, že uběhla jedna minuta; zůstali bychom jaksi uvěznění v přítomnosti, a to jest úskalím přítomného okamžiku.⁷⁹ Protože je člověk bytost vědomá, nemůže zůstat stále v jednom bodě; své vědomí totiž konstituuje v prolínající se realitě minulého a přítomného.⁸⁰ Zároveň je „osobní historie“ každého jedince jedinou realitou času!⁸¹

Jak tedy vidíme, přítomný okamžik nehraje ve vnímání času až tak zásadní roli. Tu hrají hlavně *před* a *po*, bez nichž čas chápat zkrátka nelze. *Před* a *po* jsou naproti tomu podmíněny *pamětí*, vědomím; kde neexistuje nějaké vědomí, máme buď *před*, nebo *po*, nikoli však obojí.⁸² Bez vědomí tudíž není možné chápat (skutečný) čas v jeho kontinuitě, což jsem ostatně uvedla výše a i nadále se budu tomuto tématu věnovat, neb lidské vědomí na sebe začíná upozorňovat jakožto strůjce představ o běhu světa.

Těž je zapotřebí na chvíli se zastavit u paměti, která, jakožto nedílná součást vědomí, má za úkol ponechávat něco z minulosti v přítomnosti, je onou

⁷⁹ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 63

⁸⁰ Tamtéž, str. 87-88

⁸¹ Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 16

⁸² Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 275

jednotící silou, která zaručuje naše vnitřní trvání. Nelze jednoznačně určit rozdíl mezi minulostí a přítomností, což dokládá pěkný příklad uvedený *M. Čapkem*: „Slyšíme-li slovo *čas*, máme je vždy ve vědomí celé, ačkoli poslední hláska *s* je vlastně jediná, která zní v přítomnosti, zatím co ostatní již dozněly, jsou v minulosti.“⁸³ Čapek dodává, že okamžik přítomný je o *vzpomínku* na okamžik předchozí bohatší, čili tato vzpomínka je tím tvořivým přínosem pro duševní dění, a tedy přestože se čas vyvíjí stále novým způsobem, paměť zde hraje neopomenutelnou roli!⁸⁴ Jejím úkolem je jinými slovy vybírat z obsáhlého celku naší „osobní historie“ ty vzpomínky, které jsou schopny spojit se s přítomným vnímáním, obohatit ho a přispět k jednání.⁸⁵ Zde by mohlo dojít k mylné interpretaci minulosti jakožto činitele působícího na přítomnost, proto je místné připomenout, že minulost má sice podíl na naší osobní přítomnosti, nicméně nepředikuje ji! Determinismus totiž vše klade do přílišné souvislosti; naopak není dle Bergsona ani vhodné být indeterministy, neb ti opomíjejí právě to, co má minulost s přítomností společné.⁸⁶

3.4.3. Budoucnost

V předchozí kapitole jsem načrtla Bergsonovu koncepci minulosti a přítomnosti, nezbývá tedy připojit také pojem budoucnosti. Víme již dávno, že jisté fyzikální či astronomické jevy lze bez problémů předvídat. Pokud však jde o akty lidského vědomí, nejedná se zde o žádnou analogii, byť by budoucnost hmotného vesmíru byla s budoucností vědomé bytosti sebevíce současná.⁸⁷ Abychom totiž určili *budoucí fakt vědomí*, nezkoumáme počáteční podmínky ve stavu statickém, jak to činí např. fyzika, nýbrž ve stavu dynamickém, neb signifikantním rysem proudu lidského vědomí je vývoj, ustavičná změna, která nám umožňuje žít v trvání, posouvat se v něm stále dále, a tím snad hypoteticky konstruovat budoucí událost, což však nemá tutéž váhu jako ve fyzikálních přesných měřeních, neboť „v oboru hlubokých psychických stavů neexistuje

⁸³ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 17

⁸⁴ Tamtéž, str. 28-29

⁸⁵ Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 97

⁸⁶ Tamtéž, str. 32-33

⁸⁷ Tamt., str. 107

žádný znatelný rozdíl mezi *předvídáním*, *viděním* a *jednáním*.⁸⁸ Kdybychom pokládali budoucnost psychických stavů za předvídatelnou, popřeli bychom tím svědectví bezprostředních dat vědomí!⁸⁹ Počáteční podmínky budoucího okamžiku ještě zkrátka v přítomnosti dané nejsou; v jakési „zhuštěné formě“ se utvoří právě až v onom budoucím momentu.⁹⁰

Pakliže se domníváme, že analyzujeme pokrok, analyzujeme ve skutečnosti již konkrétní věc; stejně je to s trváním a rozprostraněností; již tím, že se snažíme rozložit konkrétní časové momenty, rozvíjíme je již v homogenním prostoru.⁹¹ Takto tedy vždy dopadá snaha „zkrotit“ trvání, napasovat ho na obvyklou představu času, tedy i s hledem k budoucnosti.

Zásadní otázka tkví též v tom, zda vůbec budoucnost existuje, zda na nás někde ve věčnosti čeká. Bergson toto kategoricky odmítá; pokud máme brát budoucnost v úvahu, pak jedině na základě odborné predikability, ne však jako něco, co je již nastaveno dopředu, jak jsem již zmínila; odporovalo by to totiž svobodné vůli, o níž podrobněji pohovořím později. Nicméně jednu důležitou roli v našem životě budoucnost má: údajně zapojuje mysl do přítomné skutečnosti – člověk by měl v rámci své „pozornosti k životu“ hledět též k budoucnu, neb kdyby tak nečinil, neexistovalo by ani vědomí.⁹² A pokud se nad touto tezí zamyslíme, musíme konstatovat, že skutečně odpovídá našemu praktickému jednání. Budoucnost zkrátka již není, co bývala ..

3.4.4. Psychologie času

Tuto „mezikapitolu“ vkládám pro ještě hlubší porozumění funkce lidského vědomí, neb na mnoha místech jsem jej zde zmínila jakožto nezanedbatelný faktor časového prožitku, což není doménou pouze filosofie, ale také psychologie; ta se zabývá zejména oním *citem*, který mění svou povahu v průběhu prožívaného trvání, tzn. jednotlivé stavy vědomí se vyvíjí a neustále se mění, neprodukují

⁸⁸ Tamt., str. 109-110

⁸⁹ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 35

⁹⁰ Tamtéž, str. 36

⁹¹ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 119-120

⁹² Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 104-105

žádný výsledek, víme pouze, že jsme nějaký okamžik pocítili, a pokud bychom přeci jen chtěli dojít výsledku, museli bychom „projít všemi fázemi citu samotného a zaujmout totéž trvání“⁹³, což jinými slovy znamená, že takového výsledku dojít nelze.

Naše psychika totiž není stabilní, stále se utváří;⁹⁴ psychologické stavy se ve svých recipročních vztazích vyvíjejí v čase a tvoří trvání, což lze usoudit z toho, že se jaksi vzájemně určují (za předpokladu uchování jisté jednoty v jejich mnohosti).⁹⁵ A o to právě Bergsonovi jde: dokázat *dynamickou kontinuitu* psychologických jevů a zdůraznit jejich *skutečné trvání*.⁹⁶ Psychologické trvání nelze řadit mezi jevy podléhající klasické kauzalitě, není zde žádné logické posloupnosti, tím spíše ani předvídatelnosti; naše osobní individualita je stále v procesu ničím neuzavřeného tvoření.⁹⁷ Přestože je toto trvání neměřitelné, můžeme si být jisti jeho existencí – naše vědomí nám přeci o vnitřním psychologickém čase podává svědectví; v případě trvání hmotného světa tomu tak dozajista není. Navíc Bergson ono vnitřní trvání pokládá za samotný reálný čas!⁹⁸

3.4.5. Percepce zvuku (zejména hudby)

Zmíněná kontinuita psychologických dějů se snad nejlépe projevuje ve vnímání hudby; nejdříve ale obecně ke sluchové percepci. Bergson poukazuje na většinovou tendenci „seřizovat“ jednotlivé zvuky v prostoru s představou, že je tak činěno v čistém trvání. Jak ale vlastně zvuky organizujeme ve své percepci? Buď zachováváme prostorové prizma a každý počitek držíme, než ho připojíme k ostatním, nebo zvuky organizujeme v nějakém homogenním prostředí, z čehož nám též vychází prostor, neb zvuky též sčítáme. Jsou to sice nějaké *momenty*, stále je však musíme klasifikovat jako *body prostoru*.⁹⁹

⁹³ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 109

⁹⁴ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 33

⁹⁵ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 122

⁹⁶ Tamtéž, str. 26

⁹⁷ Tamt., str. 39, 41-42

⁹⁸ Tamt., str. 52-53

⁹⁹ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 54-55

Jak je to ovšem s hudbou? Již jsem zmínila, že melodie je jakousi plynulostí vnitřního trvání, což implikuje její nedělitelnost, neb dělíme jen to, co se již odehrálo, nikoli odehrávání samo.¹⁰⁰ Hudba je totiž takovým druhem umění, který je možno vnímat prostřednictvím trvání a její představa též neobsahuje vizualizaci (kterážto je doménou prostoru a chápání času zkresluje);¹⁰¹ mezi ostatními estetickými prožitky uměleckých děl je tak prožitkem specifickým.

Pojďme se však nejprve podívat na estetický prožitek o sobě. „Estetická emoce“, jak jej zve Bergson má mnoho podob, z nichž nejjednodušší je „cit půvabu“, jenž vychází ze „snadnosti“ propojení vnějších pohybů.¹⁰² Je to tedy jakési přirozené pociťování plynulosti. Jednotlivé stupně „intenzity“ estetické emoce se liší – s každým novým stupněm vzniká nová kvalita emoce, tedy nový cit, tudíž se změnou intenzity objevují se nové a nové city.¹⁰³ Estetická percepce má očividně též progresivní charakter. Leč dle Bergsona je předpokladem působnosti umění především komunikace mezi umělcem a divákem, tzv. „stav pohyblivé sympatie.“ Nicméně je to sympatie poněkud jednostranná, až nucená, v konečném důsledku však pozitivně chápaná. Hlavní úlohu zde totiž hraje umělec, který divákovi přímo „sugeruje“ vyjádřený cit; účinek sugescie ale nastupuje až tehdy, když divák ztrácí svou vůli a ocitá se jistým způsobem zhypnotizován v „rytmu“ svého vědomí, kterýžto je zcela pohlcen uměním. Tak vzniká ona „pohyblivá sympatie“, tj. „sympatie rytmu“ – předpoklad umění jako takového. Estetický cit zkrátka musí být vsugerován, nikoli zapříčiněn. Ano, zní to poněkud násilně, přesto tu lze nalézt smysl týkající se mé práce: tato sugescie citů je ve skutečnosti sugescí momentu individuálního vývoje trvání! A to jest pravým cílem umění.¹⁰⁴

Z jakého důvodu ale Bergson mezi všelikými druhy umění přisuzuje výsadní postavení hudbě? Kromě toho, že je to neobyčejný umělecký prostředek

¹⁰⁰ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 265

¹⁰¹ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 28, 34

¹⁰² Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 9

¹⁰³ Tamtéž, str. 10

¹⁰⁴ Tamt., str. 10-11

¹⁰⁵ Tamt., str. 14-15

vyjádření reality trvání oproštěný od všeho prostorového, je sama o sobě „... časovým uměním, které nevyjadřuje souhrn emoce „vyjádřený“ kombinací statických prostředků, ale samotný vývoj této emoce.“¹⁰⁵ Hudba a trvání je tedy nerozlučitelná dvojice, přičemž hudbu Bergson pojímá v trojím smyslu (jak velice přesně a srozumitelně objasňuje M. Ševčík): „... je skutečnou kombinací oddělených prvků, tónů sestavených skladatelem do melodie, dále je hudba vnímaným průběhem této melodie, která však už není kombinací oddělených prvků, ale kontinuitou kvalitativní změny, která vyjadřuje charakter *trvání*, a nakonec je *hudbou* také samotná vyjadřovaná emoce jako součást trvání, které se vnímaná melodie svou podstatou podobá.“¹⁰⁶ Hudba ale především odhaluje povahu pravé *reality*, jež postupuje způsobem kontinuální změny minulosti přítomností, stejně jako trvání; hudba je též ztělesněním této kontinuity, která objímá celou „minulou historii“ jakožto nedělitelná „neustálá přítomnost“.¹⁰⁷ Narazila jsem zde na pojem *realita*, leč kdybych měla analyzovat také Bergsonovu nesmírně zajímavou koncepci reality, která má samozřejmě s tímto tématem mnoho společného, dostala bych se někam, kam prozatím nemám v úmyslu se dostat (alespoň ne v této práci).

Abych ale shrnula význam umění v koncepci trvání: do jisté míry lze uměleckou tvorbu postavit do analogie s trváním, neb obojí postupuje shodným způsobem – jak momenty trvání, tak umělecké výtvořiny jsou stále nové a především nepredikovatelné, tj. obojí odkazuje na neredukovatelnou realitu času.¹⁰⁸

3.5. Čas a svoboda

Přestože by toto téma mělo rámcově spadat do velké skupiny „Trvání“, dovolím si jej uvést coby kapitolu samostatnou, čímž mám v úmyslu zdůraznit Bergsonův pojem svobody, který spolu s ostatními „temporálními objevy“ přináší nesporné inovace.

¹⁰⁶ Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 15

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 22

¹⁰⁸ Tamt., str. 32

Na první pohled se slovní spojení „čas a svoboda“ může jevit poněkud podivně – vždyť co mají tyto dvě kategorie vůbec společného, leckdo by se otázal. Pro Bergsona je však toto spojení zásadní, snaží se jeho prostřednictvím totiž rozřešit problém determinismu, konkrétně vztah *ideje trvání* a *volní determinace*.

Jelikož se nesprávně domníváme, že svoboda se rozvíjí v trvání, které jest homogenním prostorem, upadáme do nesporné kontradikce, přikláníme se k determinismu, který je charakteristický pro homogenní prostředí, ergo hovoříme-li o svobodě, aniž bychom si to uvědomovali, hovoříme o jejím pravém opaku! Čas může být - dle Bergsona - adekvátně představován prostorem pouze tehdy, když je *uplynulý*, ne však, když *plyne*; a právě svoboda je doménou času, který plyne. Bergson shrnuje: „*Svoboda je tudíž faktem* a mezi fakty, které se konstatují, není faktu *jasnějšího*.“¹⁰⁹ Tato teze je též podložena tím, že trvání uvnitř nás, tedy náš psychický vývoj, je čistou heterogenitou.¹¹⁰

Jednoduše lze říci, že jevy vědomí stále procházejí cestou neustálého tvoření – díky svému vzájemnému pronikání tvoří „nepřetržitý vývoj svobodné osobnosti.“ Trvání je takto navráceno do své původní čistoty, coby „absolutní heterogenita elementů, které vzájemně splývají mezi sebou.“¹¹¹ S tím též souvisí fakt, že kdybychom nahlíželi na trvání jako na homogenní prostředí, mohly by se tytéž stavy opakovat, což by narušilo kauzální běh událostí a znamenalo by to nutný determinismus!¹¹² Právě totiž proto, že v našem heterogenním prostoru minulé události nemohou znovu nastat, utváříme tak naše neopakovatelné *reální a konkrétní trvání*, trvání živého. Tato nemožnost reprodukce jedinečných psychických stavů je oním důvodem lidské svobody.¹¹³

Bergson tedy svobodnou vůli nepopírá, svoboda je vlastně nevědomky popírána ztotožňováním času s prostorem; nicméně dle Bergsona není možno o svobodě vůbec hovořit, aniž bychom nesměšovali sled se současností a uchyluje se k jakémusi druhu minimalismu tvrzením, že „.. každá definice svobody slouží

¹⁰⁹ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 120

¹¹⁰ Tamtéž, str. 123

¹¹¹ Tamt., str. 124

¹¹² Tamt., str. 127

¹¹³ Tamt., str. 129

jako důvod k determinismu.“¹¹⁴ Lze tedy říci, že v běžném životě člověk svobodný není, pokud ano, tak zřídka. Tato myšlenka bude opět nejlépe vystižena přímou citací: „Většinu času žijeme sobě sami, vnější, vnímáme z našeho *já* pouze odbarvený fantom, stín, který čisté trvání vrhá do homogenního prostoru. Naše existence se tudíž vyvíjí spíše v prostoru než v čase: žijeme spíše pro svět vnější, než pro sebe, spíše mluvíme, než myslíme, spíše »působí něco námi«, než my sami působíme. *Jednati svobodně* značí být znovu vlastníkem sebe sama, tj. umístiti se znovu v čistém trvání.“¹¹⁵ K tomu snad dodám jen to, že pokud se zamyslíme nad tím, jak Bergson řeší problematiku svobody, dojdeme spolu s ním k závěru, že byla tato oblast dlouhodobé filosofické diskuse vytvořena jaksi nedopatřením, „pouhým“ bezděčným směřováním pojmů *sled – současnost, trvání – rozprostraněnost, kvalita – kvantita*.¹¹⁶

3.6. Příspěvek do dobové vědecko-filosofické diskuse

Čas z pohledu vědeckého je velice obsáhlé a zajímavé téma; nicméně Bergson vědu za její pojetí značně kritizuje, čemuž se ostatně nelze divit, jak brzy uvidíme. Nejprve zde tedy shrnu to, v čem tkví dle Bergsona zásadní chyba vědců a posléze se budu krátce věnovat Bergsonově interpretaci teorie relativity.

3.6.1. Čas vědeckým prizmatem

Dle Bergsonova názoru věda užívá čas až po vyloučení jeho důležitého kvalitativního elementu, čímž je trvání. Navíc se věda zabývá pouze počítáním okamžiků, tedy zaznamenáváním počtu současností (simultaneit); není schopna zachytit, co se děje uvnitř intervalu, leč pouze jeho krajní body,¹¹⁷ vůbec proto nemůže interval trvání brát v úvahu, neboť ten existuje jen v našem vědomí. Dalo

¹¹⁴ Tamt., str. 124-125

¹¹⁵ Tamt., str. 125

¹¹⁶ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 129

¹¹⁷ Bergson, H., *O povaze času. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 270*

by se ergo říci, že kdyby byly pohyby ve vesmíru např. třikrát rychlejší, formální vědecké metody by se vůbec nezměnily.¹¹⁸

Je zřejmé, že matematika operuje již s hotovými fakty, které vyjadřují rovnice. Ty můžeme dostat mechanickým zpracováním daného děje, přičemž bereme v úvahu pouze určitou současnost v určitém nehybném bodě či poloze; jen takto lze získat výsledky adekvátní pro algebraickou rovnici. Čas je v tomto případě pouhým číslem. Z toho lze vydedukovat, že matematickým měřením za žádných okolností nepřísluší zabývat se trváním či pohybem per se.¹¹⁹ Ano, pokud je trvání trváním a pohyb pohybem, nelze je poznat matematickým rozbořem.¹²⁰ Též nutno dodat, že se vědecká disociace trvání a rozprostraněnosti děje jednoznačně ve prospěch prostoru, zkrátka měří se pouze prostor. Pokud bychom požadovali disociaci ve prospěch trvání, neoperovali bychom již v teritoriu vědy, nýbrž ve sféře vnitřních jevů vědomí.¹²¹ Složky psychologického trvání se totiž vzájemně prostupují a nejsou nekonečně dělitelné (jedná se o *kvalitativní čas*), zatímco *čas kvantitativní*, užívaný v matematice či fyzice, je donekonečna dělitelný na stejnorodé body vyznačující se *reciproční exterioritou*.¹²² Přestože je věda schopna operovat pouze v homogenním prostředí, jak je zmíněno výše, aby byl všeobecně pozitivní náhled na vědu ještě více podlomen, v komentáři k teorii relativity Bergson uvádí, že ani věda není schopna zachytit realitu rozvrženou v prostoru; homogenní, měřitelnou či viditelnou – pohyb, který studuje, je stále relativní ..¹²³

3.6.2. Polemika s Einsteinem

V obci filosofické nenašel by se větší odvážlivec, než Henri Bergson, co se týče otevřené kritiky Einsteinovy teorie relativity. Bergson dokonce této kritice věnoval celou knihu, a to už znamená vskutku nemalý zájem o dobové dění

¹¹⁸ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 68-69

¹¹⁹ Tamtéž, str. 70

¹²⁰ Tamt., str. 126-127

¹²¹ Tamt., str. 124

¹²² Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 46-47

¹²³ Bergson, H., *Durée et simultanéité. A propos de la théorie d'Einstein*; Librairie Félix Alcan, Paris 1922, str. 39

v odvětví fyziky. Než ale začnu s teoriemi, které Bergson předkládá, rozeberu blíže jeden klíčový pojem, jímž je *simultaneita*.

Víme již, že existuje jakási simultaneita dvou vnějších *proudů*, které zabírají stejné trvání.¹²⁴ Existuje ovšem i simultaneita *okamžiku*, která nám slouží čistě k měření času (pro porovnání určitého jevu s hodinovými ručičkami a také „... abychom v průběhu svého vlastního trvání označili simultaneity těchto okamžiků s okamžiky našeho trvání, které vznikají právě tímto aktem označování.“). Zde se můžeme přesvědčit, že simultaneit je více a v jejich sčítání spočívá měření času jak v individuálním vědomí, tak v obecných kruzích vědeckých.¹²⁵ Samozřejmě nehovořím o čase skutečném, neb simultaneity netrvají, jsou jen jakýmsi duchovními pohledy, které na svých virtuálních zastávkách konfrontují vědomé trvání a skutečný pohyb pomocí matematického bodu převedeného z prostoru na čas.¹²⁶ Právě prostřednictvím simultaneity se Bergson snaží zahrnout do trvání universum jako takové.¹²⁷

Od simultaneity vede jen krůček k vysvětlení relace různých systémů ve vesmíru, tzn. vyjádření se k teorii relativity. Podotýkám, že samotnou teorii relativity snad objasňovat netřeba (spoléhám na čtenářovu znalost) a Bergsonův náhled na ni nastíním jen stručně, neb se toto téma týká spíše pohybu, než času.

Bergson z počátku rozeznává obecně dva systémy, jakousi vztažnou soustavu S a S' . S je nepohyblivý systém v éteru a S' je jeho „dvojník“, který s ním v počátku kolidoval a poté se odtrhl od správné linie rychlosti v . Přestože se S' ve svém pohybu smršťuje, jeho čas dilatuje.¹²⁸ Toto se však jeví pouze externímu pozorovateli, který se též pohybuje svou vlastní rychlostí,¹²⁹ proto vlastně tato vztažná soustava může být zahrnuta (viz níže). Hlavní je však to, že

¹²⁴ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 267

¹²⁵ Tamtéž, str. 268

¹²⁶ Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 272

¹²⁷ Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 103

¹²⁸ Bergson, H., *Durée et simultanéité. A propos de la théorie d'Einstein*; Librairie Félix Alcan, Paris 1922, str. 10

¹²⁹ Čapek, M., *Bergson a Einstein. Fyzikální svět jako extenzivní dění*; in: *Filosofie Henri Bergsona*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 110

se S' pohybuje vzhledem k S , což je první fakt. Dalším faktem je, že světlo má stejnou rychlost jak pro S , tak pro S' . Postulát, že S stojí v nehybném éteru, však není faktem, nýbrž hypotézou. Tu lehce odstraníme, když popřeme existenci nehybného éteru, jak ostatně činí též Bergson, podle nějž neexistuje žádná absolutní stálost (což vyplývá též z teorie trvání, pozn.).¹³⁰ Dle M. Čapka ale Bergson nezastává příliš konzistentní názor, když odmítá existenci absolutní vztažné soustavy a zároveň propaguje teorii absolutní simultaneity a oddělitelnosti prostoru od času.¹³¹ Též se mu nelíbí Bergsonova úvaha, že každý pozorovatel je schopen vnímat jen svůj *místní čas*, jenž nedilatuje, ergo „... nemůže vnímat nic, co se děje *mimo* jeho vlastní soustavu.“¹³² Ano, v tomto případě bych souhlasila, že se jedná o jakousi formu solipsismu, nicméně ta má prokázat, že mnohost časů, kterou Einsteinova teorie přímo implikuje, je z hlediska Bergsonovy filosofie zcela nepřijatelná; proto si též nemyslím, že by byl Bergson v tomto názoru nekonzistentní. Aspekty teorie relativity jsou totiž natolik komplexní (už jen proto, že její zastánci či kritici se ve výsledku zdají být ve svých soudech relativní naprosto ke všemu), že nemá smysl se divit jistým nedokonalostem, které rovněž Bergsonova kritika nepostrádá. Ačkoliv svou obranou objektivní simultaneity a separace času od prostoru přitakává (dle M. Čapka) spíše newtonovskému času,¹³³ nelze mu upřít jeho pronikavou snahu o vygenerování alternativní koncepce k teorii relativity, kterážto může se mnohdy jevit konfúzní či rozptýlená, berme však v potaz fakt, že se jedná o jednu z prvních filosofických kritik (ne-li skutečně první), která Einsteinovu teorii postihla!

Závěrem této části bych ráda omluvila svou možná přílišnou stručnost, nicméně jak jsem již uvedla výše, tato polemika je spíše věnována relativitě pohybu, tudíž bych nerada odbíhala od svého již vytyčeného tématu, ačkoli veškeré disputace na téma relativita jsou nesmírně přínosné a pozoruhodné jak prizmatem filosofickým, tak vědeckým.

¹³⁰ Tamtéž, str. 35-36

¹³¹ Tamt., str. 107

¹³² Tamt., str. 112-113

¹³³ Čapek, M., *Bergson a Einstein. Fyzikální svět jako extenzivní dění*; in: *Filosofie Henri Bergsona*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 120

4. Bergson, jeho předchůdci a dědicové

V této kapitole se pokusím o jakési zhodnocení možných vlivů na Bergsonovu koncepci temporality; abych ale uvedla věci na pravou míru, půjde spíše o náčrt paralel, které jsem mezi Bergsonovou filosofií a filosofií jeho předchůdců objevila. Nic totiž není méně jisté než to, zda byl Bergson vůbec při koncipování svého pojetí ovlivněn nějakou konkrétní tezí či hypotézou, neboť ve svých pracích většinou na historii teorie času neodkazuje. Není však mým záměrem činit zde nějaké komparace, neb pro ně postrádám adekvátní podloží. Budu se snažit pouze představit teorie, ze kterých Bergson *mohl* vycházet, teorie, které jsou těm Bergsonovým v některých aspektech velice podobné. Zde tedy zúročím onen průřez dějinami uvedený ve druhé kapitole. Vím sice, že se budu pohybovat v hypotetické rovině, nicméně bych jen ráda poukázala na názory ohledně času, které by bylo možno postavit s Bergsonovou koncepcí do analogie, a tím tak akcentovat jejich originalitu. Dále se zaměřím na vliv, který způsobila samotná Bergsonova teorie, neb je nutno zmínit, do jaké míry byla pro jeho následovníky inspirativní.

4.1. Potenciální vlivy na Bergsonovu koncepci

Jak jsem uvedla výše, pokusím se o jakýsi výčet paralel pojetí času Bergsonových předchůdců a samotného Bergsonova pojetí. Mohlo by se možná zdát, že je to úkol jednoduchý, leč vzhledem k tomu, že do Bergsonovy doby byl čas více méně pojímán jakožto jedna z kategorií prostoru, k nalezení těchto paralel vede cesta spletitá. Přestože např. Aristotelův pojem času nabízí mnoho originálního, jedná se prozatím o dimenzi prostoru, čemuž se však nelze divit, máme-li uvážit, že je to první sofistickovaná časo-prostorová teorie (ovšem na poli fyziky). Vráťím se ale do doby o něco dřívější, neb jeden aspekt filosofie Kratylovy skýtá jedinečnou možnost srovnání s Bergsonovou tezí pomíjivosti přítomného okamžiku. Kratylos byl v této otázce sice značně radikálnější, neb vyjadřoval neexistenci přítomného okamžiku pouhým pohybem prstu, Bergson již tuto obtíž řešil na základě kontinuity vnitřního trvání. Nicméně můžeme do jisté míry původní myšlenku označit za shodnou. Pojd'me však ještě na chvíli zpět

k Aristotelovi, v jehož koncepci lze brát v potaz alespoň myšlenku, že čas je úzce spjat se změnou. Sice to není myšlenka ústřední, nabízí se však zajímavé srovnání, neb u Bergsona se právě ustavičná změna stává hlavním faktorem trvání. A pokud hovořím o neustálé změně, nelze se též ubránit vzpomínce na Hérakleita, u nějž změna hraje roli napříč celou jeho pozoruhodnou filosofií.

Posuňme se ale ke sv. Augustinovi (viz kap. 2.1.), jehož koncepce času skýtá překvapivou analogii s některými závěry Bergsonovými. Již tvrzení, že lze měřit pouze plynoucí čas, a to úvahou o jeho ubíhání, se nápadně podobá Bergsonově představě o nepřetržitém plynutí, což též souvisí s uvedeným postojem ke změně. Rovněž Augustinovo rozčlenění přítomnosti na paměť, nazírání a očekávání se neuvěřitelně shoduje s Bergsonovým náhledem na interní spojitost těchto tří prvků prostřednictvím vědomí. Co se týče sluchové percepce, Augustinova i Bergsonova teorie má styčný bod v tom, že mluvené slovo (v případě Augustina) či hudbu (v případě Bergsona) podržujeme ve své mysli pomocí paměti. Znamená to tedy, že u Augustina se čas již pohybuje na úrovni psychologie, stejně jako u Bergsona! Též M. Čapek si těchto významných paralel v psychologickém pojetí času povšiml¹³⁴ a citát, jímž uvozuje první kapitolu své knihy, mluví za vše:

*Proto se mi zdá, že čas je jakýmsi trváním; ale trváním čeho! A divil bych se, ne-li trváním samotného ducha. (Sv. Augustin)*¹³⁵

Pokud mám zmínit některý z aspektů pojetí času T. Akvinského (viz kap. 2.2.), bude to nepochybně ten, který se zabývá „smyslovou pamětí“, která slučuje minulé s přítomným, např. při vnímání tónu; a co se týče budoucnosti, ta je jakousi jednotící silou – Bergson i Akvinský tedy v tomto případě stavěli na shodném myšlenkovém základě, o stanovení času jakožto domény lidských smyslů nemluvě.

V pasáži, kterou věnuji renesanční filosofii, jsem již předeslala, že asi jediným adekvátním srovnáním bude teze Telesiova, označující čas za trvání, ve kterém se děje každý pohyb a změna (pokud tedy tento výrok vytrhneme z celkového kontextu jeho filosofie, neb jsem též zmínila, že spolu s ostatními

¹³⁴ Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939, str. 53-54

¹³⁵ Tamtéž, str. 5

renesančními filozofy, kteří se časem zabývali, neuznává oddělení času a prostoru). Campanella sice uvádí cosi podobného, nicméně fakt, že čas pojímá jako posloupnost, vylučuje jeho teorii z potenciální analogie s Bergsonem.

4.2. Kritika Kanta

Rozhodla jsem se připojit tuto kratší kapitolu, neboť bych ráda ukázala, že Bergson neodkazoval na žádné vlivy, ze kterých mohl případně vycházet, naopak, pokud odkazoval k někomu ze svých předchůdců, bylo to na úrovni kritické. Takto se postavil nejen k již zmíněnému Zenónovi, ale především ke Kantovi, kantovcům a fenomenologii.

Prvním bodem Bergsonovy kritiky Kanta jest skutečnost, že Kant sice odlučoval čas od prostoru, leč naprosto odlišným způsobem, než je žádoucí. Snaží se rekonstruovat prostor pomocí trvání, tj. exterioritu pomocí vnitřních stavů vědomí.¹³⁶ Kantův omyl spočívá v pojetí času jakožto homogenního prostředí, což vede ke směšování času s prostorem, nikoli k jejich separaci, o kterou se Kant marně pokoušel. Výše zmíněná kauzální relace je aplikována jak na svět vnitřní, tak na svět vnější, což mj. naráží i na pojem svobody – v trvání, které je homogenní, by se totiž mohly tytéž stavy znovu opakovat, kauzalita by se rovnala nutné determinaci! To si Kant ale též neuvědomil; nadto kantovské převedení času do říše *noumen* implikuje jeho nepoznatelnost, a tím je vybudována jakási „nepřekročitelná přehrada“ mezi sférou fenoménů a sférou věcí *per se*, které nelze empiricky zakusit.¹³⁷

Přestože Kantova i Bergsonova filozofie obsahuje vskutku originální ontologie, je zřetelné, že Bergson si počíná naprosto odlišným způsobem, neb bere v potaz též (a především) praktickou stránku chápání času. Tou nicméně ani sebezdařilejší kantovská či fenomenologická teorie nedisponuje. (Omlouvám se případným čtenářům fenomenologům.)

¹³⁶ Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994, str. 121

¹³⁷ Tamtéž, str. 125-127

4.3. Čím zapůsobil Bergson?

Poslední kapitola této práce měla původně být zčásti ponechána na hypotetické úrovni. Chtěla jsem se pokusit předejít několik míst v Bergsonově teorii temporality, které zdají se být odrazovým můstkem pro určité prvky ve filosofii jednoho z nejvýznamnějších ontologů 20. stol., jímž nebyl nikdo jiný, než M. Heidegger. Nicméně má domněnka se naneštěstí nepotvrdila; Heidegger mohl na Bergsona navázat jedině v tom, že opět představil pojetí času skutečně novým a originálním způsobem, který budu mít snad možnost rozebrat v některé z příštích prací. Raději se tedy zaměřím na vlivy, které Bergsonova filosofie času skutečně vykazovala.

Bezprostředně zapůsobila Bergsonova teorie tvořivého vývoje trvání na koncepci „tvůrčího pokroku přírody“ *A. N. Whiteheada*.¹³⁸ Obojí směřuje neustále k novému, přestože u Whiteheada se jedná spíše o obraz světa jakožto celku, který nepředstavuje žádnou konkrétní ideu času, jež by byla Bergsonem ovlivněna. Nicméně Whitehead čerpal z Bergsonovy filosofie jako takové, a ta mu nepochybně při koncipování vlastní ontologie nápomocna byla.

Nakonec se dostávám k teorii, kterou již lze považovat za legitimně navazující na Bergsonovo dílo; hovořím o koncepci času *E. Lévinase*. Na tuto paralelu bych ovšem nepřišla bez přispění výtečné studie M. Ševčíka. Tedy, jedná se též o hled k budoucnu, který je vyjádřen takto: „*Neuhasitelná touha* subjektu vytvářející realitu času míří na *absolutně jiné a nové čiré budoucnosti*, která jako *transcendence* přesahuje uchopitelný svět předmětů.“¹³⁹ Lévinas též popírá redukovatelnost trvání na věčnost a času na prostor. Sám také svou koncepci porovnává s Bergsonovou,¹⁴⁰ k níž má opravdu velmi blízko, dalo by se říci, že ji dokonce obdivuje, neb Bergsonův koncept trvání se stává podloží pro Lévinasovu „spiritualitu transcendence“, která je vlastně podmíněna absolutní novostí, jinakostí.¹⁴¹ I když je zřejmě Lévinas Bergsonem ovlivněn nejvíce,

¹³⁸ Čapek, M., *Bergson a Einstein. Fyzikální svět jako extenzivní dění*; in: *Filosofie Henri Bergsona*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 123

¹³⁹ Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005, str. 42

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 43

¹⁴¹ Tamt., str. 45

dovádí jeho koncepci do interpretací až náboženských, které bychom nemuseli považovat za adekvátní. Snad bychom ani nemuseli považovat za adekvátní vůbec tu skutečnost, že z Bergsonovy teorie mohl někdo vycházet. Ta je totiž do takové míry osobitá, že ji lze označit za neinterpretovatelnou. Nicméně mým záměrem bylo pouze představit ony nejviditelnější interpretace Bergsonovy koncepce času, a to interpretace v jakékoli podobě.

5. Závěr

Co dodat závěrem mé práce, aniž bych se opakovala? Snad jen to, že jsem se zde pokusila co nejsrozumitelněji předložit onen aspekt Bergsonovy filosofie, který mi je osobně nejbližší a pokládám ho ostatně i za nejpoutavější ze širokého spektra Bergsonova zájmu. Ne nadarmo jsem připojila průřez historií temporality ve filosofii a vědě, neb kromě nepatrných paralel s Bergsonovou teorií, které jsem uvedla pouze z důvodu hypotetického srovnání, měla jsem jeho pomocí v úmyslu postulovat naprostou originalitu Bergsonovy koncepce. Nejen totiž, že Bergson samotný na žádné faktory, které ho ovlivnily, nepoukazuje, i já ve svém pátrání našla jsem těchto paralel velmi málo a přiznejme si, že mnohdy byly jen ilustrační, nikoli adekvátní.

Stručně tedy shrnu, jaké že to prvenství, o němž jsem se kdesi výše zmínila, Bergson v pojetí času vlastně drží. V první řadě se jedná o striktní odloučení času od prostoru, což je myšlenka neobyčejná a především nová; třebaže v minulosti pravděpodobně byly snahy toto učinit, nikomu se to nepodařilo do tak detailně vypracované a vytříbené podoby. To samé se rovněž dá říci o teorii trvání, která jedinečným způsobem zakládá výsadní roli lidského vědomí v konstrukci osobní časovosti, což především souvisí se svobodou, jejíž koncepce je též překvapivě novátorská. Nelze nezmínit osobitou dichotomii homogenity a heterogenity, přestože v některých aspektech této oblasti nebyl Bergson ve všech ohledech konzistentní a tato skutečnost by se mohla zdát problematická (např. pro P. Koubu);¹⁴² pokud se však držíme toho, co je pro nás důležité, dokážeme se i v některých konfúzních pasážích snadno zorientovat.

Leč co je skutečnou podstatou Bergsonova snažení? Především pokus očistit původní vnímání času, pokus o „znovunalezení čistého trvání a jeho oproštění od prostorové vnějškovosti.“¹⁴³ Zda má Bergson v úmyslu navrátit se do hérakleitovské neustálé změny, stává se předmětem spekulací. Každopádně Bergson tento svůj cíl pokládal za prakticky proveditelný, chtěl tak probudit člověka z letargie vůči jemu samotnému, což dokládá jakýsi pragmatický aspekt

¹⁴² Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*; in: *Filosofie Henri Bergson*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003, str. 91

¹⁴³ Tamtéž, str. 95

temporality celkově, o kterém jsem hovořila spíše v souvislosti s koncepcí budoucnosti. Tato pragmatičnost není na první pohled patrná, ale při hlubším prozkoumání lze ji skutečně identifikovat. Tím se tedy Bergsonova koncepce temporality liší od některých jiných témat, kterými se zabýval, a pro které byl kritizován z důvodu jejich přílišné iracionality (např. *filosofická intuice* či *élan vital*). V každém případě má Bergsonova koncepce temporality mnoho faktorů, které lze objevit pouze prohloubeným studiem, a o nichž jsem na počátku psaní této práce neměla ponětí ani já. Zjistila jsem totiž, že nejen díla, která Bergson věnuje přímo času, jsou jediným pramenem pro zkoumání této oblasti. Tato sféra je rozsáhlejší, než by si kdokoli na první pohled představil, protože by bylo vhodné probádat detailně celé Bergsonovo dílo, jež je pojmem temporality nejrůznějšími způsoby propleteno. Nicméně já takovouto znalostí prozatím zdaleka nedisponuji, protože doufám, že přehled napříč Bergsonovou temporalitou zde předestřený bude pro čtenáře uspokojivý.

A jakožto nezbytné post skriptum nutno podotknout, že co se týče oněch ovlivňujících faktorů Bergsonovy koncepce temporality, kterými jsem se do jisté míry (rozumějme v rámci možností) zabývala, musím jednoduše konstatovat, – a z předchozího to ostatně jednoznačně vyplývá – že žádné takové faktory v předchozích teoriích času, které by přímo směřovaly k teorii Bergsonově, **n e e x i s t u j í**.

6. Shrnutí

Tato práce se zabývá pojetím nejen času jako takového, ale především temporality jako celku v díle Henriho Bergsona, který se k tomuto tématu postavil s nápaditostí a originalitou jemu vlastní. Představuje se zde netradiční teorie, která bourá všechny dosavadní struktury v ordinárním pohledu na čas a přináší mnoho podnětného do vědecko-filosofického diskursu 20. stol.

Protože ústředním motivem tohoto pojednání se stává snaha odpovědět na otázku, zda má Bergsonova koncepce temporality nějaké ovlivňující faktory, v první části práce je uveden strukturovaný přehled historie pojetí času od antiky po novověk, jenž je zaměřen především na teze, které jsou v něčem novátorské, a ze kterých by hypoteticky Bergson mohl vycházet (především je akcentována jedinečnost pojetí času sv. Augustina). Uvedeny jsou ale též teorie, které sice pro Bergsona natolik inspirativní být nemohly, nicméně zaujímají výsostně postavení v dějinách filosofie času (v antice se jedná zejména o aristotelskou fyziku).

V ústřední části práce je nejprve zařazen slovníček pojmů, který má být jakousi pomůckou k náležitému pochopení Bergsonovy terminologie. Dále je zmíněn dobový kontext, v němž Bergsonova originální filosofie vznikla a poté rozpracovány jednotlivé aspekty koncepce temporality, přičemž největší míru pozornosti zaujímá teorie *trvání*. Zde je vysvětlena nezanedbatelná funkce lidského vědomí v percepci času, pojem *minulosti*, *přítomnosti* a *budoucnosti*, a též pozoruhodný názor na umělecký prožitek hudby. Kromě *trvání* se tato část zabývá velmi diskutovaným tématem *času a svobody*; v neposlední řadě je proveden jakýsi stručný exkurs do dobové vědecko-filosofické debaty, kde samozřejmě musí být zmíněna Einsteinova teorie relativity, ke které se Bergson kriticky vyjadřuje.

Poslední část obsahuje již zmíněné potenciální ovlivňující faktory, které Bergsonova koncepce času mohla mít. Nabízí se možná komparace některých detailů Bergsonovy teorie a tezí jeho předchůdců, která se nicméně pohybuje na hypotetické úrovni, protože z tohoto srovnání Bergsonova koncepce vychází jakýmkoli vlivy neposkvřena. Jelikož se Bergson ve své filosofii na žádného

ze svých předchůdců neodkazuje, je zde alespoň uvedena jeho kritika Kantovy snahy oddělit čas od prostoru. Dále jsou nastíněny též vlivy, které měla Bergsonova koncepce *trvání* na jeho bezprostřední následovníky, kteří ji nicméně zakomponovali do svých vlastních teorií netýkajících se přímo času jako takového.

Závěrem práce přichází objasnění Bergsonovy originality nejen v pojetí času, ale též v celé jeho filosofii. Vyzdvižení jeho zásluhy na striktní separaci času od prostoru, ojedinělého pojetí *homogenity* a *heterogenity*, a především stvoření unikátní teorie *trvání*, je podle všeho více než oprávněné. Tyto prvky Bergsonovy filosofie totiž vrhají zcela nové světlo nejen na subjektivní vnímání časovosti, ale též na utváření nových koncepcí času napříč filosofickým spektrem.

7. Summary

This thesis deals not only with the time itself, but especially with temporality in whole in the work of Henri Bergson who treats this theme with his typical imaginativeness and originality. A non-traditional theory that destroyed all the former structures of ordinary view of time and brought many impulses into the science-philosophical discourse of the 20th century is being introduced here.

The main consideration of this treatise is the effort to answer the question if the Bergson's conception of temporality was affected by the influence of the past. That is the reason why the first part introduces a structured overview of various time conceptions from antique to modern period. This view is in particular focused on those theses that are innovative and from which could Bergson possibly result from (above all the uniqueness of St. Augustine's conception of time is accented). Although theories that could not be so inspiring for Bergson are mentioned as well, they still occupy the superb status in the history of the philosophy of time (in antique it is mainly the Aristotelian physics).

In the central part of the thesis, first of all a small vocabulary is included to understand Bergson's terminology properly. Next thing mentioned is historical context in which Bergson's philosophy emerged. Then some particular aspects of the temporality conception are elaborated, whereas the largest attention is paid to the theory of *duration*. The indispensable function of the human mind in perception of time, the notion of *past*, *present* and *future*, and also a remarkable attitude towards the artistic experience of music is explained here. Besides *duration* this part is also concerned with a very discussed topic of *time and freedom*; and last but not least a brief excursion into a science-philosophical disputation of the period is made. Of course, the Einstein's theory of relativity have to be mentioned, since Bergson took a critical position against it.

All potential influences on Bergson's conception of time that were already mentioned before are included in the last part of this study. A possible comparison of some details of Bergson's theory and theses of his predecessors is suggested; however this comparison never leaves the level of hypothetical speculations.

Therefore it yields this result: the Bergson's conception is not contaminated by any influences. Since there is not a single reference to any of his predecessors in Bergson's philosophy, at least his critics of Kant's effort to divide time from space is introduced. Further the influence of Bergson's theory of *duration* on his direct followers is outlined. Those philosophers however employed it into their own theories not related to time itself.

At the end of the thesis there comes a clarification of Bergson's originality not only in his approach to time, but also in his whole philosophy. An emphasis of his credit of strict separation of time from space, rare conception of *homogeneity* and *heterogeneity* and above all the invention of the unique theory of *duration*, is evidently more than eligible. So there is no doubt these elements of Bergson's philosophy throw a brand new light not only on the subjective perception of temporality, but as well on forming new conceptions of time through the philosophical spectrum.

8. Bibliografie

- Akvinský, T., *Theologická summa I.*, otázka X. Přeložil P. E. Soukup. Olomouc 1937
- Aristotelés, *Fyzika*, kniha IV. Přeložil A. Kříž. Rezek 1996
- Aurelius Augustinus, *Vyznání*, kniha XI. Přeložil M. Levý. Kalich 1992
- Bergson, H., *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí* (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience*; Librairie Félix Alcan 1888). Přeložil B. Jakovenko. FILOSOFIA 1994
- Bergson, H., *Durée et simultanéité. A propos de la théorie d'Einstein*; Librairie Félix Alcan, Paris 1922
- Bergson, H., *O povaze času*. Z francouzského originálu *De la nature du temps* – třetí kapitola knihy *Durée et simultanéité* přeložila K. Gajdošová. *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 261
- Bruno, G., *Dialogy*. Přeložil J. B. Kozák. Státní nakladatelství politické literatury 1956
- Čapek, J., *Henri Bergson na cestě ke skutečnému času*; in: *Filosofický časopis*, roč. 50, č. 2002/2, str. 229
- Čapek, M., *Henri Bergson*; Nakladatelské družstvo Máje 1939
- Čapek, M., *Bergson a Einstein. Fyzikální svět jako extenzivní dění*; in: *Filosofie Henri Bergsona*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003
- Floss, P., *Architekti křesťanského středověkého vědění*, Vyšehrad 2004
- Gorfunkel, A. Ch., *Renesanční filosofie*. Přeložil O. Vochoč. Svoboda 1987
- Heinová, J., *Pojetí času ve středověké filosofii a jeho návaznost na antickou tradici* (seminární práce na středověkou filosofii; katedra filosofie, FF, UPOL), 2006
- Hobbes, T., *O tělese*; in: Hobbes, T., *Výbor z díla*. Přeložil V. Balík. Svoboda 1988
- Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přeložil J. Loužil a spol. OIKOYMENH 2001
- Kant, I., *Prolegomena ke každé příští metafyzice jež se bude moci stát vědou*. Přeložil M. Sobotka. Svoboda 1972

- Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., *Předsókratovští filosofové*.
Přeložili F. Karfík, P. Kolev, T. Víték
OIKOYMENH 2004
- Kouba, P., *Pohyb mezi časem a prostorem. Bergsonův zápas s vlastním objevem*;
in: *Filosofie Henri Bergsona*. Sestavil J. Čapek. OIKOYMENH 2003
- Long, A. A., *Hellénistická filosofie*. Přeložil P. Kolev. OIKOYMENH 2003
- Patočka, J., *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové*, NČAV 1964
- Platón, *Timaios*. Přeložil F. Novotný. OIKOYMENH 2003
- Prigogine, I., *Čas k stávání*. Přeložil J. Krob. KLP 1997
- Ševčík, M., *Umění jako odkaz na realitu času v myšlení Henriho Bergsona
a Emmanuela Lévinase*; Praha 2005
- Telesio, B., *O podstate vecí podľa vlastných princípov*; in: *Antológia z diel
filozofov. Humanismus a renesancia*. Sestavili I. Hrušovský, J.
Kocka, M. Pažitka. Vydavateľstvo politickej literatury 1966